उत्कलीय-प्राच्य-ग्रन्थमाला (संस्कृतम्)—१०

कविडिण्डिमवाहिनीपतिराजगुरु -
श्रीजीवदेवाचार्यविरचितम्

उत्साहवतीरूपकम्

सम्पादकः
श्रीदुःखिश्यामपट्टनायकः

प्रकाशकः
पर्यटन-सांस्कृतिक-व्यापार-निर्देशालयः
ओडिशाराज्यम्, भुवनेश्वरः

प्रकाशकः
ओडिशाराज्यसर्वकारार्णा
पर्यटन-सांस्कृतिकव्यापार-निर्देशालयः
भुवनेश्वरः—७५१०१४

प्रथममुद्रणम्—१०००
१९७८

मुद्रापकः
विनायकप्रिण्टस मुद्रणालयः
खट्‌विनसाही
कटकम्—७५३००८

मूल्यम्—

Orissan Oriental Text Series (Sanskrit)-10

Kaviḍiṇḍima-Vāhinīpati-

Rājaguru-Śrī Jīvadevācārya's

UTSĀHAVATĪRŪPKAM

EDITOR

Sri Dukhisyama Pattanayak

Published by
DIRECTORATE OF TOURISM & CULTURAL AFFAIRS,
ORISSA, BHUBANESWAR-751014

INTRODUCTION

The Utsāhavatī-rūpakam has been edited on the basis of the manuscripts detailed below :

क—This is a plam-leaf manuscript preserved in the Orissa State Museum bearing the catalogue No. L/515. This contains the copies of the following works—(1) कमलिनीकलहंसीनाटिका, (2) चम्पूरामायणम् and (3) उत्साहवतीरूपकम्. But the last work remains incomplete, the writing ending abruptly after the 65th verse. Only 4 folia have been fully utilised for the writing of the Utsāhavatī-rūpakam. On the 5th folio, there is only one line. Each side of every folio contains six lines, each line containing 87 letters on an average. The size of each folio in the manuscript is 37·4 cms×4 cms. It was purchased from Sri K. K. Sharma of Berhampur, District Ganjam, Orissa on 29.5.71.

ख—This is a paper manuscript (No. Sms/58) preserved in the Manuscript Section of the Orissa State Museum. This manuscript in Oriya script containing the complete text of the Utsāhavatī-rūpakam in 27 pages is recorded to have been purchased from Sri Damodar Dash of Bhubanswer. This is a corrupt manuscript very often offering misleading readings.

ग—This is the copy preserved in the Manuscript Section of Utkal University Library bearing No. Cy/269. This paper manuscript has been occasionally referred to for ascertaining the correct text.

The Poet, his genealogy and date—

Kavidindima Jīvadevācārya was the Chief Counsellor and Royal Preceptor of Gajapati Pratāparudradeva, who flourished in between 1497 to 1534 A D.[1] Jīvadevācārya's family had the fortune of enjoying the privileged position of the Royal Preceptor (or Rāja-guru) of the kings of the Gaṅga and Sūryavamṃa-dynśasties.[2] A detailed account of his family is found in the description given at the end of the Bhakti Bhāgavata Mahākāvyam composed near the bank of the Godāvarī in the 17th aṅka (or 1510 A. D.) of his patron Gajapati Pratāparudradeva when he was on an expedition to the South.

Kavidindima Jīvadeva of Vatsasa-gotra was a profound scholar like his forefathers, who were famous for their erudition in different branches of Sanskrit lore. The first name which he mentioned was Mṛtyuñjaya, who was quite conversant with the Āgamas. He was the preceptor of Bhoja-dynasty.[3] When the Bhoja-dynasty came to an end and Keśarī-dynasty came to power in Utkal in C. 10th century A. D., Uddyota Keśarī

---

1. Dr. H. K. Mahatab—History of Orissa (1959), Vol. I, p. 324

2. (i) Orissa Historical Research Journal, Vol VI. No. 4, p. 234

   (ii) Cakradhara Mahapatra—Utkaḷa Itihāsa Eka Ajñāta Adhyāya, pp 5—6

3. मृत्युञ्जयः समभवत्प्रथितः स तेषा—
   माचार्यवर्यचरणः सकलागमज्ञः
   × × ॥ ४ ॥
   (A Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscript of Orissa, Vol. II—Published by Orissa Sahitya Academy, 1960, p-75)

appointed Bhavadeva of the same vatsasa-gotra as his preceptor.[4] Then Gaurīguru of this family became the spiritual guide of Colagaṅga Deva (1112-1147 A.D.), the first Gaṅga King.[5] In this preceptor's line were also Ācāryarāja and Vāmadeva who adorned the courts of Lāṅguliā Narasiṁha Deva and Kavi Narasiṁha[6]. Kavidiṇḍima Jīvadevācārya was the son of the celebrated Kavirāja Trilocanācārya who was calm in disputations on abstruse points of the śāstras.[7] Kavirājarāja Trilocanācārya, the spiritual guide of Gajapati Puruṣottama Deva, having performed many sacrifices and distributed many villages to Brāhmaṇas and sitting on the 'Muktiśilā', the giver of salvation, performed yoga and reached the realms of Viṣṇu.[8] After Puruṣottama Deva, Rudra Deva (or Pratāpa-rudra Deva) succeeded his father. He was then seventeen years of age, his beauty was like that of the god of love and he became the

---

4. उद्द्योतकेशरिकुलस्य गुरुर्बभूव
तेषु प्रसिद्धमहिमा भवदेवनामा ।
सोमेश्वरो नृपकुलस्य समर्च्चनीयो
वंशः स तेन कृतिनैव कृतप्रतिष्ठः ॥ ७ ॥ (Ibid p. 76)

5. × ×
गौरीगुरुर्गुरुरभूत् प्रथितोऽस्य वत्स-
वंशगुरुः सुरपतेरिव तन्त्रचित्तः ॥ १० ॥ (Ibid, p. 76)

6. आचार्यराज इति वत्ससगोत्रसिन्धुः
श्रीवामदेव इति पूजितवामदेवः ॥ १२, १४ ॥ (Ibid pp. 76-77)

7. × ×
श्रीमत्त्रिलोचनसुधीः कविराजराजः
ख्यातो गभीरतरशास्त्रविचारधीरः ॥ २३ ॥ (Ibid, p. 78)

8. श्रीमंत्त्रिलोचनगुरुर्गुरुरस्य राज्ञो
यागान् विधाय विविधान्यपि शासनानि ।
अध्यास्य मुक्तिकर-मुक्तिशिलां स योगैः
सालोक्यमाप सहसा पुरुषोत्तमस्य ॥ २५ ॥ (Ibid, p. 78)

worthy master of the earth.[9] While his hair was still wet because of the auspicious bath on the occasion of the coronation, he defeated the Sultan of Gauda, became a conqueror in many battles, and at the end of the sixth week of his father's death, he offered handfuls of Ganges-water for the propitiation of his father.[10] The king with his long arms, adept in slaying his enemies, increased his dominions. His heart and soul were purified by the theory of non-duality, but propounded the doctrine of duality with regard to the incarnation of Kṛṣṇa, he believed in.[11]

Jīvadeva-Kaviḍiṇḍima, the son of Ratnāvatī by Trilocana, mentioned above had incessant devotion to Kṛṣṇa and was his (Pratāpa-rudra's) spiritual guide.[12]

---

9. स्वर्लोकभोगरसिके पुरुषोत्तमेन्द्रे
तस्यात्मजः सुरतरुर्भुवि वीररुद्रः ।
भर्त्ताऽभवत् समुचितो धरणेर्नवीनः
सौन्दर्यसप्तदशवत्सरमस्य मत्स्यकेतुः ॥ २६ ॥ (Ibid, pp. 78-79)

10. सद्योऽभिषेकसलिलैः कृतमौलिरेव
संख्ये विजित्य रणजित्वरगौडराजम् ।
नद्यां निवापसलिलेन स विष्णुपद्यां
प्रातर्पयत् पृथुयशः पितरं त्रिपक्षे ॥ २७ ॥ (Ibid, p. 79)

11. यो वैरिपक्षपरितक्षणदक्षदीर्घ-
दोर्दण्डपालितमहीवलयो नरेन्द्रः ।
अद्वैतवादपरिशुद्धतरान्तरात्मा
द्वैतं तनोति वसुदेवसुतावतारे ॥ २८ ॥ (Ibid, p. 79)

12. तस्याभवद्गुरुरसौ कविराजराज-
श्रीमत्त्रिलोचननृपालगुरोस्तनूजः ।
श्रीजीवदेवकविडिण्डिमपण्डितेन्द्रो
रत्नावतीशिशुरनारतकृष्णभक्तः ॥ २९ ॥ (Ibid, p. 79)

Kavidiṇḍima Jīvadevācārya was a poet reputed for his ability in instantly composing verses when required to do so. He composed the Bhakti bhāgavata Mahākāvyam in 32 cantos in his 35th year in the month of Makara when the Sun was in the sign of Capricorn, on the banks of Godāvarī while the King was in his 17th regnal year engaged in the conquest of Karṇāṭaka.[13]

Pratapa-rudra Deva ascended the throne in 1497 A. D.[14] The 17th Aṅka or the 14th year of rule of this king fell in 1510 A. D. Since the poet by then was 35 years of age, his date of birth may be fixed as 1510 – 35 = 1475 A. D. He was 21 or 22 years old at the time of the accession of Pratārudra Deva.[15] He was honoured by his patron with the title of Kaviḍiṇḍima. This is known from the following verse found in the Utsāhavatī-rūpakam—

> अष्टौ हाटकचामराणि कनकच्छत्रं डमड्डिण्डिमं
> यो लब्धः प्रथितप्रतापविभवश्रीरुद्रदेवेश्वरात् ।
> श्रीजीवः कविडिण्डिमो नृपगुरुर्नानाकलाचञ्चुर-
> स्तस्योत्साहवतीति रूपकमिदं प्रस्तूयतां नर्त्तितुम् ॥ [16]

---

13. श्रीरुद्रदेवनृपतावथ वेङ्कटाद्रौ
    कर्णाटदेशविजयेन वसत्युदारे ।
    तेनास्य शीघ्रकविना जगदीश्वरस्य
    काव्यं निवद्धमिदमुज्ज्वलभक्तिसिद्धम् ॥
    अङ्केऽस्य सप्तदशके नृपतेः स पञ्च-
    त्रिंशाब्दचुम्बितवयाः कविडिण्डिमोऽयम् ।
    गोदावरीपरिसरे निवसन्नकार्षी-
    न्मासेन तत्र मकरेण महाप्रबन्धम् ॥ (Ibid, p. 79)

14. Dr. H. K. Mahatab—History of Orissa (1959), Vol. I, p·324
15. Shri K. N. Mahapatra—A Descriptive catalogue of Sanskrit Manuscript of Orissa, Vol II, Introduction, p. XCVII.
16. Utsāhavatī—rūpakam. Text, sloka. No. 5 & 160

From the above verse, we know that the poet received eight cāmaras (Bos Grunniens) with golden handles, one gold-staffed umbrella and a resounding drum as presentation in appreciation of his poetic talents from his patron Rudra Deva or Pratāpa-rudra Deva. From that time he became popularly known as Kaviḍiṇḍima (the Poets' Drum).

Kaviḍiṇḍima Jīvadeva's sons Jayadeva and Vardhana or Vardhamāna Mahāpātra were also famous scholars in sanskrit. The elder Jayadeva was a talented poet, who composed a one-act play entitled Pīyūṣa-Laharī. The younger son, Vardhamāna was a notable. Smṛti-writer who in the colophon of his 'Durgotsava-Candrikā' refers to Kaviḍiṇḍima.[17]

From the above account, it is clear that Kaviḍiṇḍima Jīvadevācārya belonged to a family of scholars which had gained immense reputation for their erudition.

Works of Kaviḍiṇḍima—

Kaviḍiṇḍima Jīvadevācārya was a poet of profound scholarship and erudition. As has been said earlier he composed a remarkable mahākāvya named Bhaktibhāgavatam. Another unpublished work of his named Bhaktivaibhava Nāṭakam is an allegorical drama in which different philosophical systems personified meet and each claims superiority over others. At the end, Bhakti is glorified. Many verses of this Nāṭaka are found quoted in the Rasakalpadruma of Jagannātha Miśra.

The other work available to us is the Utsāhavatī-rūpakam edited here for the first time.

---

17. श्रीजीवः कविडिण्डिमो नृपगुरुः षड्दर्शनीदेशिक-
स्तस्यायं तनयो नयोत्तमधनः श्रीवर्द्धनस्तादृशः ।
सोऽयं भू पुरुहूतरामनृपतेरादेशतः शैलजा-
पूजाकर्मकृते सतामभिमतां काञ्चित् कृतीं निर्ममे ।

Summary—

The manuscript of Utsāhavatī-rūpakam begins with a verse invoking the blessing of Śrīpati Viṣṇu and Ardha-Nārīśvara Śiva. After the Nāndī or benedictory verses the Sūtradhāra pays his tribute to that Divine Splendour which is as blue as an emerald and prepares himself to stage a play before the audience gathered near the pavilion of Puruṣottama Jagannātha on the occasion of his spring festival.

Then from behind the curtain, indication has been given that a lady is seizing the horse left free by Yudhiṣṭhira and well protected by Arjuna along with his army.

Then after the prologue appears Madanamekhaḷā, a friend of Pramḷocā, the heroine in the scene and she speaks high of her mistress indicating in short the situation that has arisen from the seizing of the horse. Pramlocā, the heroine, then arrives and expresses her determination not to leave the horse unless Arjuna wins her either by war or by love.

Then Arjuna accompanied by Mīnadhvaja, Vṛṣaketu, Sātyaki and Haṁsadhvaja comes to let the horse free. Arjuna and Pramḷocā are fascinated at the first sight with the physical appearance of each other to the extant that instead of harbouring enemity they begin to love each other.

Arjuna is fully made aware of the grave situation arising as a result of the seizure of the horse in the kingdom of women where men are hardly seen. In that kingdom, one united with any of them lives only for three months and the issue born from that union is a female one. Arjuna bears a soft corner for the ladies while Vṛṣaketu and Sātyaki are bent upon defeating the women and releasing the horse by force. But as ill luck would have it, all of them are defeated in the battle and Arjuna appears himself to face the situation.

Then a terrible battle ensues between Arjuna and Pramlocā and at the end each of them discharges unfailing Vaiṣṇvāstra towards the other. This causes dread in all. Nārāyaṇa Himself, therefore appears on the scence and brings their enemity to an end by uniting them in marriage with his own pārijātamālā.

Strī-Rājya—

The readers are perhaps acquainted with the usage—'Pramilāpurī' meaning the land of women, where only women live and men do not survive. It is not known if such a land exists in or about our Indian territory. But the Encyclopaedia Britanica speakes of such a land in the following manner—

"AMAZONS, an ancient legendary nation of female warriors. They were said to have lived in Pontus near the shore of the Euxine sea, where they formed an independent kingdom under the government of a queen, the capital being Themiscyra on the banks of the river Thermoden. ×× According to another account, they originally came to the Thermoden from the Palus Maeotis (Sea of Azov.) No men were permitted to reside in their country ; but once a year, in order to prevent their race from dying out, they visited the Gargareans, a neighbouring tribe. The male children who were the result of these visits were either put to death or sent back to their fathers ; the female were kept and brought up by their mothers, and trained in agricultural pursuits, hunting and the art of war. It is said that their right breast was cut off or burnt out, in order that they might be able to use the bow more freely. × × ×"[18]

According to Encyclopaedia Americana— "AMAZON in Greek legend, a member of a tribe of women warriors

---

18. The Encyclopaedia Britanica, Vol, I, 11th Edn. 1910-11, p. 790

who lived on the southern shore of the Black Sea. The Amazons were said to kill or send away their male off-spring keeping only their female children."[19]

So, as far as Greek mythology is concerned, this strong female warrior race of masculine nature was supposed to have lived in Scythia, near the Black Sea.[20] The word AMAZON has accordingly been derived from A=privative and MAZOS=breast, by the Greek folk etymology because of the legend that the Amazons cut off the right breast to facilitate the use of the bow and the javelin.[21]

The account of 'Strī-rājya' (the land of women) given in the Utsāhavatī-rūpakam[22] has coincidence with the description of the Pramilā-rājya in the Aśvamedhaparvan[23] of Jaimini.

---

19. Encyclopaedia Americana (Vol. I, 1970 Edn. p-656)
20. Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language, 1964—Unabridged Edn. p-55
21. Ibid.
22. स्त्रीणां राज्यमिदं स्त्रियः पुनरिमा लावण्यसीमा विभो
    शृङ्गारागमवीरविक्रमकथा निर्व्याजभव्याशयाः ।
    एतासां विशिखैर्मुखैः स्मितसखैर्वश्यो जनः सङ्गमा-
    त्क्रीड़ाविभ्रमकौतुकैकरसिको मासत्रयं जीवति ॥
    (Utsāhavatī-rūpakam, Text Sl. No. 27)
23. स्त्रियश्च सन्ति गहनाः सुरूपा नवयौवनाः ।
    राज्यं नारी च कुरुते न पुमांस्तत्र जीवति ॥
    यस्तासां संगतिं कुर्य्याद्रूपलावण्यमोहितः ।
    मुखवासेन रम्येण नयनाञ्चलताडितः ॥
    गीतेनाऽथ च नृत्येन हास्येन मृदुभाषितैः ।
    मासत्रयं स्त्रियं प्राप्य पश्चात्प्राप्नोति वैशसम् ॥
    × × ×
    काचिज्जीवति सा गर्भं धत्ते कन्यां प्रसूयते ।
    Jaiminīyāśvamedhaparvan, Chap. XXI, Sl. 84, 86, 92)

The women of that land were very beautiful and masculine in nature. If any man came in contact and united with any one of them, he lived happily for only three months and the woman pregnant through him gave birth to a female child. On the otherhand, if any man came in contact with them and did not accept one of them, then he was killed by them. Hence, in either case, death was inevitable for a man who established contact with them.

The idea of such a Strī-rājya on earth seems somehow ridiculous due to its fantastic description, but some believe in its existence Nundo Lal Dey describes it as—"A country in the Himalaya immediately on the north of Brahmaputra, which has been identified with Garwal and Kumaun. In the seventh century it was called Suvarnagotra or the mountain of gold (Vikramāṅkadeva Charitra, XVIII, 57, Garuda P. ch. 55). It was the country of Amazons, the queen of which was Pramila who fought with Arjuna (Jaimini Bhārata, Ch. 22). That an Amazonian kingdom existed in the trans-Himalayan valley of the Sutlej, as stated by Hiuen Tsiang, is confirmed by Atkinson's Himalayan Districts. He says that the Nu-wang tribe in Eastern Tibet was ruled by a woman who was called Pinchia. The people in each successive reign chose a woman for their sovereign (Sherring's Western Tibet, p.338)."[24]

Utsāhavatī—as a type of rūpaka—

Here a dramatic episode of a mahakavya, the Mahabharata, has been converted in to a one act drama, which may be classified according to Kohala as कलोत्साहवती, one of the ten Mārga-rūpakas propounded by Śivā or Pārvatī[25]. The very name उत्साहवतीरूपकम्

24. Nundo Lal Dey—The Geographical Dictionary of Ancient and Medieval India, 2nd Edn. (1927) and 3rd Edn. (1971), p-194.

25. M Krishnamachariar—History of Classical Sanskrit Literature, (First Reprint, 1970, by Motilal Banarasidass), p-544.

is also indicative of the peculiar type of one-act Rūpaka as has been spoken of by Kohaḷa. Cintamani Misra (1574 A. D.) of Orissa in his Vāṅmayaviveka has also mentioned the Kalotsāhavatī-type of rūpaka in the Mārga-variety[26]. But any detailed account of this Kalotsāhavatī is not to be found in the available texts of dramaturgy. M. Ramakrishna Kavi[27] has classed this Kalotsāhavatī type of Kohala as equivalent to the Vīthī type of Rūpaka enumerated by others.

The definition of Vīthī as given by Viśvanātha Kavirāja in his Sāhitya Darpaṇa is as follows :

वीथ्यामेको भवेदङ्कः कश्चिदेकोऽत्र कल्प्यते ।
आकाशभाषितैरुक्तैश्चित्रां प्रत्युक्तिमाश्रितः ॥
सूचयेद्भूरि शृङ्गारं किञ्चिदन्यान् रसान् प्रति ।
मुखनिर्वहणे सन्धी अर्थप्रकृतयोऽखिलाः ॥[28]

"The Vīthi should be in one Act and represent any one character who by means of surprising replies made to speeches called Voice in the Air, must suggest the Erotic Flavour in full, as also other Flavours in some degree. Of the junctures it has the Mukha and Nirvahaṇa, and contains all the sources of End."[29]

As regards the number of characters, the author of Daśarūpakam says that it should contain one or two characters[30], meaning thereby a few characters.

---

26. Dr. Karunakar Kar(ed)—Pandita—Chintamani—Misra-viracitah Vānmayavivekah (Published by Orissa Sahitya Academy), —p-409, 410.

27 M. Krishnamachariar—History of Classical Sanskrit Literatuere —p-545.

28. साहित्यदर्पणः—६/२५३-४

29. Pramada Dasa Mitra—Mirror of Composition, p-252.

30. एवं वीथी विधातव्या द्व्येकपात्रप्रयोजिता—दशरूपकम् ३।७०

Utsāhavatī-rūpakam satisfies all the above requirements. It is a one-act play with a few characters. The erotic and the heroic sentiments (Śṛṅgāra and Vīra rasas) have been depicted here. The plot begins with Mukha-sandhi or introduction of the main theme wherein the seed of the action is sown and ends in Nirvahaṇa Sandhi wherein the germ has ripened to a stage of fruition in a very simple manner.

The Vīthī type of Rūpaka is not found in Sanskrit Literature. Neither the author of Daśarūpaka nor of Sāhitya-darpaṇa is able to mention any drama even by name belonging to this class. M. Krishnamachariar mentions the names of Mālatikā, Vakulavīthikā, Kāmadattā along with 'Mādhavī Indulekhā' mentioned by Bahurūpa Miśra in his commentary on 'Daśarūpaka' as Vīthī-type of rūpakas. But none of them is available at present. Utsāhavatī, when considered from this stand point, is of much importance.

Source—

The story of Pramlocā and her seizing the sacrificial horse of the Pāndavas does not appear in the Aśvamedhaparvan of the Mahābhārata of Vyāsa. This story is to be found only in (83rd to 92nd verse of) the 21st Chapter and (Ist to 27th verse of) the 22nd chapter of the Jaiminīyāśvamedhaparvan.

In the Jaiminīyāśvamedhaparvan Arjuna is described as having accepted the challenge directly from Pramilā. A battle ensues between them. At the end Arjuna, on listening from heaven a voice of advice not to fight with the lady, accepts Pramilā as his consort. He sends her to Hastināpura with the hope that the death after three months which is the usual consequence of marrying a woman of that kingdom of women will not be his lot, the sight of Krishna rendering Pramilā free from such poisonous power.

***Critical Estimate*—**

Thus Kaviḍiṇḍima Jīvadevācārya has taken the theme of his drama 'Utsāhavatī' from the Jaiminīyāśvamedhaparvan but has tried to bring about a change in its structure. He names his heroine as Pramlocā instead of Pramīlā as found in the Jaiminīyāśvamedhaparvan. In the Jaiminīyāśvamedhaparvan as mentioned earlier Arjuna directly confronts Pramilā and woos her for the release of the sacrificial horse, but in the Utsāhavatī-rūpakam Pramlocā fights with Haṁsadhvaja, Vṛṣaketu and the army of Arjuna at the first instance. This aggravates the inquisitiveness and dramatic tension in the minds of the readers. At last Arjuna himself comes forward for the sake of redeeming the horse fights with her and their fight subsides only when Vāsudeva-kṛṣṇa intervenes. Nevertheless, he is fascinated with the beauty of Pramlocā as well as her skill in warfare.

The story of Pramilā's bravery is well known. Kaviḍiṇḍima changes the name of Pramila into Pramlocā probably to give the impression to his readers that he has not borrowed the plot from the Jaiminīyaśvamedhaparvan. But the internal evidence clearly establishes his indebtedness.

The description of Strī-rājya as found in 'Utsāhavatī-rūpakam broadly coincides with the description of Pramilā-rājya or Strī-maṇḍala in Jaiminīyāśvamedhaparvan. But there are minor variations. In the latter, on seeing the woman warriors, Arjuna apprehends danger and speaks to his warriors that a difficult time has now come as they are in the Strī-maṇḍala[31] or the 'land of the ladies'. But in 'Utsāhavatī-rūpakam' Arjuna takes the

---

31. उवाच तान् महावीरान् वयं स्त्रीमण्डले स्थिताः ।
अत्रैता विषकन्याश्च तिष्ठन्ति बलसंयुताः ॥
नयिष्यन्ति घोराः कष्टमत्र भविष्यति ।
Jaiminīyāśvamedhaparvan XXI, 93—4)

matter very lightly and looks upon it as a pleasure to see the fight of lady warriors with his men. In this regard the poet has shown the valour of Pramlocā through the absolute defeat of Vṛṣaketu and Haṁsadhvaja in the battle. Till this happens, Arjuna takes the matter very lightly. But he appears in the scene under the compelling circumstances to meet the gruesome situation. A fearful fight ensues between Pramlocā and Arjuna. Vāsudeva-Nārāyana interferes in it and brings the battle to a close. Here the prestige of Arjuna as the greatest hero of India remains unsullied along with the heroism of Pramlocā.

This play in one-act begins in tension. The tension is heightened by the defeat of Vṛṣadhvaja, Haṁsadhvaja etc. and reaches the climax with the fight between Arjuna and Pramlocā. The denouement comes about due to the intervention of Vāsudeva and the drama which begins with tragic overtone ends with the ringing of marriage bells and thus becomes a romantic comedy in the sense that Arjuna and Pramlocā fall in love at the first sight even though for the sake of their personal sense of honour, they fight with each other. A delicate internal conflict takes place in Arjuna between his spontaneous fascination and feeling of love for Pramlocā and the painful need to fight for the sake of redeeming the sacrificial horse fettered by her. In fact, in both the hero and the heroine there is this conflict between the sentiment of heroism and the sentiment of love. This, notwithstanding their mutual fascination and love, leads them to fight which fortunately ends with the intervention of Vāsudeva.

The play has been named 'Utsāhavatī' not merely because it is an illustration of Kalotsāhavatī type of drama referred to by Kohala, but also because of 'Pramlocā' to whom the epithet 'Utsāhavatī' may be rightly applied. 'Utsāhavatī' means a lady endowed with 'Utsāha' *i.e.*, effort, energy, desire, perseverance, determination, power, ability, fortitude and strength. Pramlocā, the heroine, had enough energy, effort, ability, strength and

fortitude along with the womanly desire for being united with a man. The poet describing 'Utsāhavatī' rightly says—

आजन्मब्रह्मचर्येण जगत्क्षोभयितुं क्षमा ।
तदुन्मादयितुं शक्ता रूपयौवनसंपदा ॥

She is capable of disturbing the world through her celebacy observed since her very birth and maddening it with her wealth of youth and beauty.

Her intense desire to defeat the men-folk either through war or amorous sports has been beautifully described in the following verse by the poet—

किं वीरेण रसेन यातु विलयं शृङ्गारदावानलः
शृङ्गारेण रसेन वीरदहनो निर्वाणमायातु वा ।
किन्त्वेषां समरे पिवन्तु रुधिरं घोरारवाः फेरवाः
किं चासां मुखपङ्कजामृतरसं वीरा धयन्तु क्षणात् ॥

Let either the conflagration of Love vanish through heroism or the burning of heroes come to an end through the sentiment of Love. But the howling jackals should drink the blood of these heroes in the battle field or the heroes should take the nectar from the lotus-like faces of the ladies.

The heroine has been named Pramlocā which is slightly different from the name Pramīlā of the heroine in Jaiminīyāśvamedhaparvan. Pramlocā has been derived in the following manner—prefix Pra+√Mluc=to go+suffix 'Ac'. One wonders if the dramatist suggests through the name the custom of periodic visits by the women of 'Strī-rājya' to the neighbouring regions to be united with men with the intention to conceive children.

Acknowledgement—

In editing this one-act play, I shall be failing in my duty if I do not acknowledge the assistance and help received from the

scholars and friends like Dr. Pt. A. T. Sharma, Dr. K. C. Sahoo, Dr. K. C. Acharya, Sri Radhamohan Gadanayak, and Sri G. K. Brahma. I also express my thankfulness to Sri Srinivasa Rath, Pandit Assistant of the Manuscript Section of the Utkal University Library for supplying me a copy of the manuscript preserved with him. I also express my deep debt of gratefulness to Prof. Sarbeswar Das, the Chief Editor, who has taken pains, at all the stages in bringing this book out in the present shape. Last but nct the least, I am also grateful to Shri V. Patnaik, I. A. S. because of his incessant urge for early publication for which the book is able to see the light of the day.

Bhubaneswar-751014
Dated, 20th June, 1978
Deva-snāna Purnimā

Shri Dukhisyama Pattanayak,
Editor
Orissan Oriental Text Series,
Directorate of Tourism and
Cultural Affairs, Orissa.

उत्साहवतीरूपकम्

श्रीगणेशाय नमः[1]

कनकनिकषरेखासोदरेणाम्बरेण
स्फुरितसुभगमूर्त्तिर्विद्युतेवाम्बुवाहः ।
जगदभयदनादं वादयन् पाञ्चजन्यं
विजयविजयदायी श्रीपतिः पातु युष्मान् ॥ १ ॥

अपि च—

मृगयारसिकं मृगेन्द्रयानं
मृगनेत्रं मृगनाभिचर्चिताङ्गम् ।
मृगये हृदये मृगेन्द्रमध्यं
मृगचिह्नार्द्धधरं मृडार्द्धरूपम् ॥ २ ॥

(नान्द्यन्ते)

सूत्रधारः—अलमतिविस्तरेण[2] । (साञ्जलिबन्धम्)[3]

लवणोदतीररमणीयशुक्तिका-
द्दरिरत्नमब्जनिलयाकुचोचितम्[4] ।

1. ख. ओं नमो भगवते शिवाय । अविघ्नमस्तु ।
   ग. श्री गौरीशाभ्यां नमः
2. क. omits
3. ख. साञ्जलिबद्ध.
4. ग. कुचोद्युतिः

मृगनाभिलिप्तमभिजातसौरभं
महये महेन्द्रमणिमेदुरं महः ॥ ३ ॥

(नेपथ्याभिमुखम्) मारिष इतस्तावत् ।

पारिपार्श्विकः—(प्रविश्य)[1] भाव किमर्थमाहूतोऽस्मि ?

सूत्रधारः – मारिष ! पश्य तावत् ।[2]

अस्मिन् वसन्तसमये पुरुषोत्तमस्य
प्रासादपार्श्वमणिमण्डपमण्डलीषु ।
एते हरन्ति हृदयानि महाजनानां
नानाविधैरभिनयै रसिका नटेन्द्राः ॥ ४ ॥

तदद्य —[3]

अष्टौ हाटकचामराणि कनकच्छत्रं डमड्डिण्डिमं
यो लब्धः प्रथितप्रतापविभवश्रीरुद्रदेवेश्वरात् ।
श्रीजीवः कविडिण्डिमो नृपगुरुर्नानाकलाचञ्चुर-
स्तस्योत्साहवतीति रूपकमिदं प्रस्तूयतां नर्त्तितुम् ॥ ५ ॥

पारिपार्श्विकः—भावोचितमेवैतत् —

जीवदेवकवेर्वाणी जीवनाय रसायनम् ।
नानन्दयति कं लोकं नागरीनयनान्तवत् ॥ ६ ॥

---

1. क. ख. प्रविश्य पारिपार्श्विकः
2. ख omits.
3. ख. omits.
4. ग. omits. भाव
5. लोके in the Mss.

तदा दिश्यतां यथाधीतभूमिकापरिग्रहाय नटवर्गः ।

(एवमिति निष्क्रान्तः)

(नेपथ्ये)

संरक्षितं विषमसैन्यवताऽर्जुनेन[1]
श्रीधर्मराजरचिताध्वरमुक्तमेनम् ।
अस्मिन्पुरीपरिसरे तुरगं चरन्तं
गर्वेण कापि[2] तरुणी हरति प्रगल्भा[3] ॥ ७ ॥

सूत्रधारः—कथमियमागतैव मदनमेखलाभूमिकाधारिणी मत्प्रियतमा । तथा हि—

सिञ्जानमञ्जुमञ्जीरमायान्ती श्वेतवाजिना ।
वालेयमुच्चैःश्रवसा चञ्चलेव विराजते ॥ ८ ॥

तदहमत्रान्तरकरणाय गच्छामि (इति निष्क्रान्तः) ।

—प्रस्तावना—

(ततः प्रविशति वल्गामवलम्ब्य तुरङ्गमानयन्ती मदनमेखला)

मदनमेखला—(वाजिनं निर्वर्ण्य)

राजते वाजिराजोऽयं चन्द्रबिम्ब इव क्षितौ ।
एकतः श्यामकर्णेन कलङ्केनोपलक्षितः ॥ ९ ॥

(सश्लाघम् । खेदमभिनीय)

---

1. ग. विषमसैन्धव अर्जुनेन
2. ग. सर्वेगेनापि
3. ख. प्रमन्ता (may be corrected as प्रमत्ता)

मत्कङ्कणक्वणनमेव[1] निशम्य भूयो
व्यालोलचामरसहोदरपुच्छगुच्छः ।
उत्कर्णमानतमुखं क्रममातनोति
रङ्गप्रसङ्गगतनर्त्तकवत्तुरङ्गः ॥ १० ॥

तदेनमनया पट्टलतिकया संयमयामि चन्दनशाखायाम् (इति तथा कृत्वा विलोक्य)

आयान्तमाकर्ण्य किरीटिनं तं
मया गृहीतं च तुरङ्गराजम् ।
संसेविता शक्तिभिरङ्गनाभि—
रायाति देवी[2] रतिरुत्सुकेव ॥ ११ ॥

येयं देवी प्रम्लोचा—

आजन्मब्रह्मचर्य्येण जगत्क्षोभयितुं क्षमा ।
तदुन्मादयितुं शक्ता रूपयौवनसम्पदा ॥ १२ ॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा प्रम्लोचा)

प्रम्लोचा[3]—(अश्वमवलोक्य)

एष केशरसवेशकेशरः
श्यामकर्णशुभकर्णसुन्दरः ।
नव्यगव्यनवनीतकोमलः
सैन्धवः स्फुरति नेत्रबान्धवः ॥ १२ ॥

---

1. ग. क्वणत्कङ्कण (?)
2. ग. केकि (?)
3. not in the Mss.

मदनमेखला—

द्वाविमावर्जुनौ[1] कान्तभूतलौ रदयरक्तकौ ।
रदयस्य श्यामिका कर्णे रक्तकस्य मुखेऽद्य सा ॥ १४ ॥

प्रम्लोचा—एवमेव त्वयि समुद्युक्तायां (स्वगतम्)—

किरीटिनश्चापभृतः सुमूर्त्तेः
शराहवे पञ्चशराहवे वा ।
आस्तां मदीयं कुचकुम्भयुग्मं
शरैः क्षतं वा नखरैः क्षतं वा ॥ १५ ॥

(प्रकाशम्) कर्पूरिके, यावदहमत्र क्षणं विनोदयामि तावदेनं तुरङ्गमं सौधे विश्राम्योपचारैराश्वासय ।

कर्पूरिका—यद्देवी आज्ञापयति । (इति तुरङ्गमं गृहीत्वा निष्क्रान्ता)

प्रम्लोचा—(उपवनरामणीयकमवलोक्य) सखि मदनमेखले ! इह हि—

चन्दन्ति चन्दनवनापथिकाः समीरा
नन्दन्ति कुन्दमकरन्दरसैर्मिलिन्दाः ।
विन्दन्ति[2] केऽपि कुतुकं दयितानुषङ्गा—
च्छिन्दन्ति[3] केऽपि दयितान्यपि जीवितानि ॥ १६ ॥

मदनमेखला—साम्प्रतमिदमानन्दहेतुरेव भविष्यति देव्याः केलिविपिनम् ।

प्रम्लोचा—(सोत्प्रासम्) कथमिव ।

---

1. ग. द्वाविमावन्युनौ
2. ग. चिन्वन्ति
3. ग. चिन्वन्ति

मदनमेखला—

त्वामस्त्रमासाद्य मनोभवोऽयं
विजिष्यते[1] गाण्डिविनं सुखेन।
त्वन्मानभङ्गा न तत्किरीट—
मुक्ताफलोत्कीर्णजयप्रशस्तिः ॥ १७ ॥

प्रम्लोचा—किमिति तुरङ्गोपरोधकौतुकेनाऽपि हृदयमन्यथा सम्भावयामि।

मदनमेखला—देवि, लिखितपठितोऽयमर्थः[2] सर्वहृदयपीठिकासु ।

पार्थ एव परं देवि[3] धनुष्वस्ति धुरन्धरः।
त्वदङ्गसङ्गसौभाग्ये स एव[4] परमेश्वरः ॥ १८ ॥

प्रम्लोचा - (सलज्जम्) परिहासोऽपि युक्तिपथमनुवर्त्तते ।

(नेपथ्ये)

मीनध्वजेन वृषकेतनसायकिभ्यां
हंसध्वजेन सहितः प्लवगध्वजोऽयम्।
आयाति याति तुरगं परिमुच्य वामाः
कामातुरा न खलु धाष्ट्र्यमिदं प्रमाणम् ॥ १९ ॥

मदनमेखला—(श्रुत्वा सहासं नेपथ्याभिमुखे)

कामाहवे समुचिता वयमेव रामाः
कोदण्डदण्डकठिनस्तनमण्डलाभ्याम्।
क्लीवाः परं न रसिका विषमेषुयुद्धे
सञ्जातसंभ्रमसमागमरङ्गशुद्धे ॥ २० ॥

---

1. ग. विजेष्यते
2. ग. देवी लिखितपलम्। ततोऽयमर्थः।
3. ग. पार्थ येव परं देव्या
4. ग. ० सौभाग्यसम्भोगी

प्रम्लोचा—(सहासरोषम्)

किं वीरेण रसेन यातु विलयं शृङ्गारदावानलः
शृङ्गारेण रसेन वीरदहनो निर्वाणमायातु वा ।
किन्त्वेषां समरे पिबन्तु रुधिरं घोरारवाः फेरवाः
किं चासां मुखपङ्कजामृतरसं[1] वीरा धयन्तु क्षणात् ॥ २१ ॥

(नेपथ्यं निर्दिश्य)

पञ्चबाणस्य पञ्चैते बाणा इव शरीरिणः ।
यद्वा वीररसस्यैते प्राणा मूर्त्तित्वमागताः ॥ २२ ॥

(ततः प्रविशति चतुर्भिरनुगम्यमानोऽर्ज्जुनः)

अर्ज्जुनः—(विलोक्य स्वगतम्)

भ्रूवल्लरीसमशरासनमङ्गदेशे
विन्यस्य संश्रितवती वपुषा वयस्याम् ।
उत्तेजयत्यथ शरं नयनान्ततुल्यं
कस्मान्मदीयहृदयं हरतीति बाला ॥ २३ ॥

प्रम्लोचा—(अर्ज्जुनमवलोक्य स्वगतम्)

अपि भाग्यमीदृशं मे येन भवेदस्य कश्चन प्रणयः ।
अथवैतदाननेन्दोर्विलोकनान्मे तपः सफलम् ॥ २४ ॥

हंस[2]—देव ! इहैव तावन्मुहूर्त्तमुपविशामः कर्पूरवेदिकायां यावदयं प्रार्थ्यते ।
(सर्वे उपवेशं नाटयन्ति ।)

---

1. ०धररसं in Mss.

2. हंसः in Mss.

अर्ज्जुनः—

तुरगः प्रमदाभिराहृतोऽयं
न च दत्तो वचनेन भाषिताभिः ।
ययुरेष न शक्यते विमोक्तुं
किमिदं स्यादिति मे महान्विचारः ॥ २५ ॥

किञ्च,

महिला महिलाः स्वभावतो
न विमुञ्चन्ति हयं विना भयम् ।
विजयोऽपि भवेत्पराजयः
सुभटानामिह सुन्दरीगणे ॥ २५ ॥

वृष – अलं विचारणया । बलादाकृष्य वाजिनं समानीयताम् । अबलाः किं करिष्यन्ति ?

हंस[1] – मैत्रम् । देव, निकटवासितया जानाम्येतासां वृत्तान्तम । तदाकर्णय—

अर्ज्जुनः – कथयतु महाभागः ।

हंस[2] —

स्त्रीणां राज्यमिदं स्त्रियः पुनरिमा लावण्यसीमा विभो
शृङ्गारागमवीरविक्रमकथा निर्व्याजभव्याशयाः ।
एतासां विशिखैर्मुखैः स्मितसखैर्वश्यो जनः सङ्गमा—
त्क्रीड़विभ्रमकौतुकैकरसिको मासत्रयं जीवति ॥ २६ ॥

---

1. हंसः in Mss.
2. हंसः in Mss.

किंच,

यस्या यस्या भवेद्गर्भः सोत्पादयति कन्यकाम्।
पुरुषाणां प्रचारोऽत्र गगनाम्बुजगन्धवत्॥ २७॥

किंच,

एतासां स्वामिनी येयं प्रम्लोचा नाम वर्त्तते।
तदपाङ्गशरासङ्गस्त्वामप्यर्ज्जुनं[1] मोहयेत्॥ २८॥

अर्ज्जुनः—(स्वगतम्)

शरैरलं सरोजाद्याः कटाक्षा एव दुःसहाः।
यथेन्दुर्विरहार्त्तानां न तथा वडवानलः॥ ३०॥

(प्रकाशम्) महाभाग! अहमप्यत्र प्रतिक्रियाविमूढोऽस्मि।

सात्यकिः—

एतासां विषकन्यानां वयमत्रागताः पुरः।
सर्वथाप्यशुभोदर्कौ यासां जयपराजयौ॥ ३१॥

प्रद्युम्नः—(निर्वर्ण्य)

एषाग्रतः कठिनशुम्भदुरोजकुम्भ—
माणिक्यकान्तिचयचित्रितकञ्चुकान्ता।
संमोहनास्त्रमिव सन्दधतो दृगन्तं
शृङ्गारवीररसयोर्विषमा समस्या[2]॥ ३२॥

तदयं मुच्यतां तुरङ्गम इति।

---

1. ख. ० सङ्गः स्वाम्यप्यर्ज्जुन ०
2. समास्या in Mss.

अर्ज्जुनः—एवं युज्यते ।

सात्यकिः—(तदन्तिकमुपसृत्य) महाभागे !

धर्मात्मजस्य सवने ययुरेष मुक्तो
बद्धो विनोदकुतुकाद्भवतीभिरद्य ।
दुर्वृत्तकौरवजये विजयोऽयमास्ते
तस्याग्रतः सविनयेन समर्पणीयः ॥ ३३ ॥

प्रम्लोचा—(मदनमेखलामीक्षते)

मदनमेखला—महाभाग !

परन्तपधनञ्जयो यदि तनोति देव्याः पुरः
प्रियप्रणयमञ्जलिं तदिह मुच्यते सैन्धवः ।
इदं यदि न सम्मतं समरसन्नतं सन्ततं
करे कुरुत कार्मुकं कदनकर्मणः कार्मणम् ॥ ३४ ॥

प्रम्लोचा—(सलज्जम् स्वगतम्) कथमत्यन्तमनया मनीषितं विवृतम् !

अर्ज्जुनः—[1]एनां प्रणयकोपेषु धन्य एवानुनेष्यति ।
कुसुमेषुं विना कोऽस्यां धनुरुन्नमयिष्यति ॥ ३५ ॥

तदेतदुक्तप्रकारयोरहमत्यन्तदूरवर्त्ती । अलमनेन स्वकल्पितनिष्फलेन निर्बन्धविशेषेण ।

वृष०—भवतु ।

बहुदेशागतश्रान्तैः क्षणमस्माभिरद्भुतम् ।
अभिनेयं वधूवृन्दैर्द्रष्टव्यं वीरनाटकम् ॥ ३६ ॥

---

1. ख. एवम् एनं etc.

अर्जुनः—(अपवार्य) अलमनया कलहप्ररोचनया ।

न मन्तव्या शीतलेति प्रमदापि रसोत्कटा ।
कादम्बिन्यपि वर्षासु मुञ्चन्तीरम्मदं क्षणात् ॥ ३७ ॥

प्रद्युम्नः—(सानुक्रोशम्)

मुच्यतां किं विवादेन वाजी राजीवलोचने ।
करोन्नमितगाण्डीवं मध्यमं पश्य पाण्डवम् ॥ ३८ ॥

प्रम्लोचा—ततः किम् ? जानीम एवार्जुनं सायुधम् ।

वृष— यदि नाभेद्यकवचं स्त्रीहत्यापातकं भवेत् ।
विग्रहेण समं गच्छेदद्य ते हयविग्रहः ॥ ३९ ॥

मदनमेखला—(सासूयम्)

स्त्रीपुंनपुंसकं लिङ्गं शाब्दिकैरेव चिन्त्यते ।
शूराः स्वकर्मभिर्ज्ञेयाः शूरता धनुषि स्थिता ॥ ४० ॥

वृष—(सपरिहासं) किमेताभिः पुंश्चलीभिरुक्तिप्रत्युक्तिकया ?

मदनमेखला—(सरोषम्) आः पामर ! प्रवीरदेवीमप्याजन्मब्रह्मचारिणीं दुःश्रवणेन वचसा धिक्षिपसि ।

वृष—(सोपहासम्)

घोटकब्रह्मचर्यं[1] वः स्त्रीराज्ये पुरुषैर्विना ।
तन्मुच्यतामयं वाजी सन्त्यन्ये बहवो हयाः ॥ ४१ ॥

---

1. A Sanskritized form of a colloquial mode of contemptuous speaking (here with regard to ब्रह्मचर्यं of the women)

प्रम्लोचा – (मुखमवनम्य तिष्ठति)

मदनमेखला – (सरोषम्)

वीराः समरगम्भीरा धीराः परिहसन्ति किम् ?
भवतां वा जपालानामुचितं ग्राम्यमुत्तरम् ॥ ४२ ॥

प्रम्लोचा – सखि ! कर्णस्य तनयमिति ज्ञात्वाप्येनमालपसि ।

यः कर्णः कुरुपतिदुर्णयैकहेतुः[1]
पाञ्चालीपरिभवमोदमानसभ्यः ।
आक्षेपाननुचितदुःश्रवान् वदन्तं
तस्यामुं तनयमवेहि वाचिशूरम् ॥ ४३ ॥

अर्जुनः—(स्वगतम्) कथमनयास्मत्पक्षपातिन्येव गम्भीरमुपन्यस्यते वचनचातुरी ! (प्रकाशम्) वृषकेतोऽलं वाक्कलहेन । तद्विरमतु भवान् । (सानुनयम्)[2] अयि महाभागे ! महात्मनां किल—

आमुक्तमुक्ताहारेषु स्तनभारेषु सुभ्रुवाम् ।
पतन्ति शातशिखरा न खरा नखराः शराः ॥ ४४ ॥

प्रद्युम्नः—महाभागे, समुचितमेव ते वीरायितम् । तदस्माकमतिथिसत्कार एवायमस्तु तुरङ्गमः ।

प्रम्लोचा[3] – (अपवार्य) सखि, श्लिष्टमाचष्टे ।

मदनमेखला – (अपवार्य) सत्यमाह ।

---

1. दुर्णैक in the Ms.
2. ख. omits.
   ग. worm-eaten.
3. ख. omits from महाभागे समुचित ० etc to प्रम्लोचा

विषमेषुरणोद्योगे पर्यस्तमकरध्वजे ।
देव्या वीरायिते नूनमर्ज्जुनोऽप्यधरोभवेत् ॥ ४५ ॥

प्रम्ल्लोचा—(सहासरोषम्) धिक् त्वाम् । त्वमेव विपक्षपक्षमाश्रितासि ।

मदनमेखला—(प्रद्युम्नं प्रति) महाभाग ! किमनेन वृथात्रैदग्ध्यत्रासनादुर्ललितेनोलापकोलाहलेन ।

धनञ्जयः काम इवैष रत्याः
करोतु देव्याः प्रणयप्रणामम् ।
न चेदिदं राम इवाततव्यं
करोतु हस्ते कठिनं शरासम् ॥ ४६ ॥

सात्यकिः—तदकर्त्तव्यमिति मन्थराः स्मः ।

गवां द्विजानामबलाजनानां
वीराः शरान् बिभ्रते रक्षणार्थम् ।
जातेऽपि तेषामनयोपचारे
न रक्षणीयं परिनक्षणीयम् ॥ ४७ ॥

उत्साहवती—

एतदर्थं प्रवीराणां[1] का सा धर्मविचारणा ।
छिन्नं केन विचारेण द्रोणस्यापि गुरोः शिरः ॥ ४८ ॥

अर्ज्जुनः—(सलज्जमिव तिष्ठति)

सात्यकिः—(सरोषम्) किमतःपरमपेक्षते ?

कुरुकर्णधारगुरुकर्णभेदनोद्गतघोणिकर्णशरदुर्द्धरस्य[2] ते ।
कुनटी विभूषितमुखो नटीव यत्प्रकटीकरोति कुलटाऽपि पौरुषम् ॥४९॥

---

1. क. इदमन्य ०
   ख. इदं वाक्यवीराणां
   ग. इदमर्थं
2. ख. ० दृद्धर ०

उत्साहवती - धिक् पापोऽनुचितं प्रलपति ।

मदनमेखला – (सरोषम्) किमात्थ रे ! किमात्थ ?

भूरिश्रवोभूजाङ्कूरिकर्षणोल्लुञ्चिताञ्चलान् ।[1]
वहन्न लज्जसे पाप दुर्यशांसीव कुन्तजान् ॥ ५० ॥

सात्यकिः—(सरोषं च्छुरिकामाकर्षयन्)

ताडकेवास्तु पापेयं ताडिता मम सायकैः ।
यद्वा सूर्पणखेवास्तां मुखादुत्कृत्तनासिका ॥ ५१ ॥

अर्ज्जुनः—(तं निवार्य्य) महाभाग ! विरमतु सम्भाराः । (उत्साहवतीमवलोक्य-स्वगतम्)

अस्याश्चापेन रूपेण भुवनत्रयमोहिना ।
शौर्य्यं च ब्रह्मचर्य्यं च न जाने किं भविष्यति ॥ ५२ ॥

(प्रकाशम्)

भुजयोरपकीर्त्तिर्नः कार्मुकस्यापि दुर्यशः ।
कठिनस्तनसन्नाहे वधूवक्षसि यच्छराः ॥ ५३ ॥

उत्साहवती—(सरोषम्)

यद्याक्रान्ततुरङ्गाभिरङ्गनाभिर्न युध्यते ।
विराटनगरक्लीबेनास्माभिर्युध्यते कथम् ॥ ५४ ॥

तद्गच्छत यथागतं तुरङ्गरक्षका निजनगरम् ।

अर्ज्जुनः—(स्वगतम्) अस्याः किल,

---

1. क. भूरिश्रवाद् भुजाद् भूरी ०
ख. भूरिश्रवात्र् जा ०
ग. ० कर्षितोल्लुञ्चिताञ्चलान्

आरज्यद्विषमदृगञ्जलाभिरामं
प्रत्यग्रोदिततुहीनांशुबिम्बरम्यम् ।
आक्षेपोत्तरतरलाधरं मुखाब्जं
पाञ्चालीमुखसदृशं विलोकयामि ॥ ५५ ॥

किं च,

देवव्रतप्रमुखवीरसहस्रबाण—
पातेऽपि नैव हृदयं व्यथते ममैवम् ।
अस्याः कथं मदनहल्लकमल्लतुल्य—[1]
नेत्राञ्चलाद्विचलतोऽपि बिभेमि भूयः ॥ ५६ ॥

प्रद्युम्नः—(सहासरोषम्) किमुच्यताम् ।

कुरुवीरवारणकलाधुरन्धरं
न हि वेत्सि भीरु पुरतो धनञ्जयम् ।
समयेन वीक्षितमिदं महाद्भुतं
गरुडाग्रतोऽपि भुजगीफणोन्नतिः ॥ ५७ ॥

प्रम्लोचा—(सहासरोषम्)

हतं यत्कौरवं सैन्यं तेन कस्येह गौरवम् ।
सारथ्ये रथिनो नैव लीला काचन सारथेः ॥ ५८ ॥[2]

किं च,

सारथिं कनकपिञ्जराम्बरं पुण्डरीकपरिणाहिलोचनम् ।
चञ्चलाकलितपीनवक्षसं नाबलाभिरिह गण्यतेऽर्जुनः ॥ ५९ ॥

अर्जुनः—(सानन्दम्) उचितमालपन्त्यास्तत्रभवत्या ग्राह्यमेवेदं शिरसि वचनम् ।
किन्तु तुरगग्रहग्रहेणैव कदर्थयसि नः ।

1. क. तुल्यं ०

2. Obviously विना is to be supplied or added to the verse to get the meaning.

मदनमेखला—

यशो गृहीतमस्माभिर्भवतां वाजिगौरवात् ।
अलं वाग्भिर्निवर्त्तन्तां वृथा सायकधारिणः ॥ ६० ॥

सात्यकिः—(सरोषम्)

एतां धनुर्गुणैर्बद्ध्वावध्या वाचाटयानया ।
महारयं हयं वेगादाहरामि विनाहवम् ॥ ६१ ॥

मदनमेखला—अर्ज्जुनं वाजिनं वापि जेतुं शक्ता वयं गुणैः
वाजिनं वाजिनं वाद्य निर्जं मुक्त्वा समेष्यथ ॥ ६२ ॥

प्रम्लोचा—समादिश्यतां सङ्गरोपकरणाय विलासिनीवर्गः । (सात्यकिं प्रति) तदेहि विमर्दसहां सर्वंसहामवतरामः । (इति सर्वाभिः ससंभ्रमोत्थिताभिर्निष्क्रामितुमिच्छन्ती विवलिताननमर्ज्जुनमवलोक्य स्वगतम्)

अयं स वीरः कुरुकामिनीनां
सीमन्तसिन्दूरशिखापहर्त्ता ।[1]
सखा मुरारेर्द्रुपदात्मजाया
वक्षोजपत्रावलिचित्रकर्त्ता ॥ ६३ ॥ (इति निष्क्रान्ता)

अर्ज्जुनः—(स्वगतम्) कथं निर्गता भगवती !

शरासनं रत्नमयं दधाना
शरं मणिद्योतितसारपुङ्खम् ।
गतैव मत्तद्विपगामिनीयं
सम्मोहिनी शक्तिरिव स्मरस्य ॥ ६४ ॥

---

1. ग. प्रहर्त्ता ०

किं च,

सिञ्जानमञ्जीररवाभिराम-
धनुर्द्धरीभिस्तलिनोदरीभिः ।
आरक्तनेत्राभिरुपास्यमाना
मानाज्ञसा मे लिखितास्त चित्ते ॥ ६५ ॥

(प्रकाशम्) सात्यके[1] ! अनायत्तप्रवृत्तेऽस्मिन् दुर्यशोप्रनिधाने[2] प्रधने भवता वनितावधशङ्कितेनैव[3] प्रवर्त्तितव्यम् । (प्रद्युम्नं प्रति) भवानप्य-पूर्वलोचितेन[4] संग्रामेण[5] सकलैः सैनिकैः सात्यकिमनुपालयतु, यावदहमत्रैव रथाधिरूढः क्षणमवलोकयामि प्रमदानां विनोदम् ।

सर्वे—यथाज्ञापयन्ति महाभागाः (इति निष्क्रान्ताः) ।

अर्ज्जुनः—कः कोऽत्र भोः । समानीयतां रथः । (प्रविश्य रथमादाय)

सारथिः – आयुष्मन्[6] ।

हसद्भिरिन्दुं[7] प्रभया तुरङ्गै-
र्हेषासमुत्कम्पितवीरघोणैः ।
स्कन्धे धृतो वानरकेतनेन
विराजमानो वैजयी रथस्ते ॥ ६६ ॥

तदारोहत्वायुष्मान् । (अर्ज्जुनः रथाधिरोहणं नाटयति ।)

---

1. ख. सात्यक्ये (?)
2. ग निधाने Ms. partially broken
3. ग. शङ्कितैव Ms. partially broken
4. ख. भवानपूर्व ०
   ग. भवानप्यव ० Ms. partially broken
5. ख. संग्रामेश (?)
6. ख. आयुष्मान्
7. ख. हस्तद्भरिन्दुं

सारथिः—आयुष्मन्[1] ! पश्य ।

व्यूहेऽस्मिन् सरसिजमण्डलावकाशे[2]
प्रम्लोचा करधृतरत्नचापकोषा ।
अम्भोजध्वजसुभगे रथे स्फुरन्ती[3]
देवीव त्रिभुवनसुन्दरी[4] विभाति ॥ ६७ ॥

(निर्वर्ण्य स्वगतम्)

कनकारविन्दशुभकेतने रथे
कमलेक्षणा[5] कलितरत्नकार्मुका ।
चलुकीकरोति जनधैर्यवारिधिं
वनितावतार इव केलनीपतेः ॥ ६८ ॥

(प्रकाशम्) महाभाग !

माया वाऽस्तु विमोहो वा
स्वप्नो वा सत्यमेव वा ।
अदृष्टमश्रुतं पूर्व—
मिदमद्भुतमीक्ष्यते[6] ॥ ६९ ॥

---

1. ख. आयुष्मान्
2. ख. ० विकाशे
3. ख. स्फुरभि
4. ख. सुन्दरि ०
5. ख. कोमलेक्षणा (?)
6. ख. ० मिदरमहत ०

अर्ज्जुनः[1] —

सरोजव्यूहाग्रे सरसिजमुखी शोणितहये[2]
शताङ्गे[3] राजन्तो रुचिरतरकीरध्वजवरे[4] ।
दधाना कोदण्डं नयनजलितैरुन्मुखपरं[5]
समस्या सैषासीदहमहमिका काऽपि रसयोः ॥ ७० ॥

सारथिः—इयं मदनमेखला नाम ।

अर्ज्जुनः—भवतु भवतु । इदानोमेव परिचितापि वीरवेशविशेषेणान्यथैव[6] दृश्यते ।
(अन्यतो निर्दिश्य)

केयं शक्तिमती भाति केकीध्वजशुभे रथे ।
कौमारीशक्तिवद्वामे कुमारी कनकोज्ज्वला ॥ ७१ ॥

सारथिः एषा भुवनमोहिनो[7] नाम ।

अर्ज्जुनः - (अन्यतो निर्दिश्य) केयं दक्षिणतः ?

मुखे दधानालसमन्दहासं
करे धुनाना चलचन्द्रहासम् ।
चक्रध्वजे पश्य रथे स्फुरन्ती
शृङ्गारवीरद्वयदेवतेव ॥ ७२ ॥

सारथिः—सेयं विलासवती नाम ।

---

1. ख. सारथिः
2. ख. शोणिमहये
3. ख. ससङ्गे
4. ख. रुचिर ०
5. ख. ० शरं
6. ख. विशेषणान्यप्यैव (?)
7. ख. भूवन ०

अर्ज्जुनः केयं पृष्ठतो मकरध्वजरथे[1] स्फुरन्ती ?

पूरयन्ती रणारम्भे शङ्खमुत्तुङ्गमण्डलम् ।
बालातपाम्बरे केयं[2] बाला बालेव शोभते ॥ ७३ ॥

सारथिः—इयमेषा विभ्रममञ्जरी नाम ।

अर्ज्जुनः—(सकौतुकं निर्वर्ण्य)

सव्यापसव्यक्रमलोलवेणा-
विवर्त्तनोत्क्षिप्तकषाभ्रमेण[3] ।
कुरङ्गवेगान्नटयन्ति[4] भूय-
स्तुरङ्गमान्[5] पश्य कुरङ्गनेत्राः[6] ॥ ७४ ॥

किं च,

सुश्रोणयः श्रुतिमुखोन्नमिता भवन्त—[7]
स्तत्कुम्बलग्नकठिनस्तनकुम्भहाराः[8]
लीलागतेषु विजितान्नधिरुह्य नागा—
न्नासां[9] नयन्ति सरलोन्नमितपुष्कराग्रान् ॥ ७५ ॥

---

1. ख. मकरध्वजे रथे
2. ख. बालालपाम्बरेतेयं (?)
3. ख. ० कशा ०
4. ख. कुरङ्गवेशान्नटयन्ती
5. ख तुरङ्गमान
6. ख. कुरङ्गनेला
7. ख. श्रुतिमुखोन्नमिते भवक्ता ० (?)
8. ख. स्तकुम्भ ० (?)
9. ख. नास्यां

फलकावगुण्ठितघनस्तनाञ्चलं
करवारिजेन तरवारिवेल्लनैः[1] ।
चरणक्रमाचरणविभ्रमभ्रमाः
प्रमदा नटन्ति समदा रणाङ्गणे[2] ॥ ७६ ॥

सारथिः—(विलोक्य सहासम्) आयुष्मन् !

प्रसङ्गे पङ्कजाकीर्णा
प्रद्युम्नोऽयं पुरःसरः ।
तटस्था विव दृश्येते[3]
वृषकेतनसात्यकी ॥ ७७ ॥

पश्यन्तु.

अनादरकृतासङ्ग—
मस्माकं चलितं बलम् ।
महारथत्रयेणैव[4]
त्रिकूटमिव दृश्यते ॥ ७८ ॥

---

1. ख. करवारिजान्तरे वारिवेल्लनैः
2. ख. समदारगाङ्गणे
3. ख. दृशेन्ते
4. ख. त्रयणैव

उत्तप्रहस्तैर्गतिवेगपद्यं —[1]
महासिधारैर्निपुणा सवारैः[2] ।
रथाधिरोहैः सुभटप्ररोहै
रमाः क्रमारम्भमभूमिगन्ति[3] ॥ ७९ ॥

पश्यन्तं,

अन्योन्यशस्त्रसंघट्ट—
ज्वालज्वलनसंमिन्नम्[4] ।
नासीरवीरसंरम्भं
जातमत्युल्बणं[5] रणम् ॥ ८० ॥

अर्जुनः—(विलोक्य साश्चर्यम्)

शरधारा विमुञ्चन्ति
कालिका इव बालिकाः ।
किरीटशृङ्गैरानम्रैः[6]
सहन्ते सुभटर्षभाः ॥ ८१ ॥

---

1. ख. ० रतिवेगम with only space for one syllable.
2. ख. ० नपुणाश्ववारैः
3. ख. क्रिमारम्भममू मिलन्ति
4. ख. ज्वलज्वलनभिद्धायं
5. ख. जातमत्यल्पतां
6. ख. किरोटि ० ० नम्रै

किं च,

विद्रवन्ति रणे वीरा मीनकेतनसन्निधिम्।
समुद्रलहरीक्षिप्ताः फेनपुञ्जास्तटं यथा ॥ ८२ ॥

सारथिः—देव !

अबलानामिदं युद्धमित्युपेक्षा[1] न युज्यते।
अरणेर्वा मणेर्वास्तु दहत्येव[2] हि पावकः ॥ ८३ ॥

(नेपथ्ये)

मुक्तचापाः कथं[3] पापाः पलायध्वं रणाङ्गणे।
प्रबलानां[4] कथं भीतिरबलाभ्यो[5] भवादृशाम् ॥ ८४ ॥

अर्जुनः—(विलोक्य सकौतुकम्)

महारयप्रचयहयक्रमोल्लस—
त्प्रकीर्णतस्तवकविशेषवाजिनः[6]।
नभोऽम्बुधिप्रचलितमीनकेतनः
समुत्थितो बलमभिमन्मथो रथः ॥ ८५ ॥

सारथिः—(विलोक्य) देव !

---

1. ख. ० मित्यप्रेक्षा (?)
2. ख शरणेर्वास्तु दाहत्येव (?)
3. ख. कथ (?)
4. ख. प्रबलायां
5. ख. भिति ० (?)
6. ख. प्रकीर्णस्तेबक ० (?)

इक्षुचापमतिकोमले रसे
रुद्रचापमतिनिष्ठुरे रसे[1] ।
यः करोति करयोः सुनो हरे—
स्तस्य का मिलतु कामिनी पुरः ॥ ८६ ॥

प्रमदाप्रधनाभिमुखं प्रचलति एव प्रद्युम्नः । इयं मदनमेखला ।

स्वनितम्बविम्बसमचक्रमण्डले
शुककेतनेऽप्रतिहते रथे स्थिता ।
निजचिल्लिवल्लिरुचिरे शरासने
विशिखं निधाय निजलोचनान्तवत् ॥ ८७ ॥

किं ब्रवीति ?

हराग्निना पूर्वमनङ्गगात्रे बाणाग्निना तं[2] प्रतिभाविनो सा ।
हराङ्गनानां विवरामृतौघै[3] राजीवराजीव विलोचनत्वम् ॥ ८८ ॥

सारथिः—किं ब्रवीति प्रद्युम्नः[4] ?

स्त्रैणं संवर्मयन्तीह स्वेच्छया वद दुर्मदे ।
अथवा कूटराद्यस्यस्तव नाशान्न पातकम् ॥ ८९ ॥

---

1. ख. ० निष्ठुररसे (?)
2. ख. ० मनङ्गगते बाणाग्निना प्र प्रति ० (?)
3. ख. इहाङ्गनाना विवरमृतोघै (?)
4. ख. प्रद्युम्न

अर्जुनः—(विलोक्य साश्चर्य्यम्)

अन्योन्यसंघट्टमवाप्य मध्ये
निवृत्य पश्चात्पुनरेव लग्नाः[1] ।
उत्तानशृङ्गध्वनयः क्रमेण
मिलन्ति बाणा उरगा इवामी[2] ॥ ६० ॥

सारथिः—देव ! पश्यन्तु—

खण्डिता पञ्चबाणस्य विशिखा पञ्चधा तया ।
भ्रमणैः पश्य शोभन्ते चक्राणीव रणाङ्गणे ॥ ६१ ॥

अर्ज्जुनः—(विलोक्य सकौतुकम्)

लाघवादुपरि यान्ति[3] पक्षिणो
गौरवेण फलिनः पतन्त्यधः ।
छेदवेगचलिता पतन्त्यधो[4]
बाणराजिशकला रणाङ्गणे ॥ ६२ ॥

सारथिः[5]—किं ब्रवीत्येषा ? (नेपथ्ये)

प्रद्युम्न पश्य मद्बाणैस्त्वद्बाणा[6] पञ्चधा कृताः ।
प्रपञ्चयति पञ्चेषोर्भाविनीं तव[7] पञ्चताम् ॥ ६३ ॥

---

1. ख. निवर्त्यपश्चात्पुनराव ० (?)
2. ख. बाणा भरगा (or भरणा) तवामी (?)
3. ख. ० पान्त ०
4. ख. ० पतिता पतत्त्वधो (?)
5. ख. अर्ज्जुनः
6. ख. पश्यमबाणैस्त्वबाणा (?)
7. ख. पञ्चमो भावीनीं तत

तद्धि,

भाविनीं पञ्चतां मुक्त्वा मामेव[1] भज भाविनीम्।
एकेन विशिखेनैव पञ्चता ते प्रपञ्च्यते ॥

सारथिः—किमाह प्रद्युम्नः ? (नेपथ्ये)

नारीकञ्चुकमुत्सृज्य कस्त्वमाविर्भव[2] क्षणम् ।
एकेन विशिखेनैव कथाशेषीकरिष्ये मो[3] ॥ ६५ ॥

अर्ज्जुनः—(सवितर्कम्) किमेतत् ?

तत्र वा सरसि स्नात्वा वीरनारीत्वमागता ।
यस्य स्पर्शादयं वाजी बडवाभावमागमत्[4] ॥ ६६ ॥

अथवा,

अमृताहरणेऽधीत्य स्त्रीरूपकुहनां हरेः[5] ।
युध्यन्ते राक्षसा एव स्त्रीरूपेणावगुण्ठिताः[6] ॥ ६७ ॥

सारथिः—देव ! पश्यन्तु ।

छिन्नौ[7] भटाभ्यां वेगेन बाणव्रातेन धावितौ ।
उड्डीनाविव दृश्येते केकीहंसौ ध्वजीकृतौ ॥ ६८ ॥

---

1. ख. मुक्तयमेव
2. ख. कस्त्वमा ० (?)
3. ख. कथाशेषा करिष्यते
4. ख. ० वानी वढवी ० (?)
5. ख. ० धित्य ००० हरे (?)
6. ख. ० रूपेनाव ०
7. ख. छिनो

अर्जुनः—(विलोक्य) साधु साधु[1] ।

एकेन चापेन मरालकेतो—
र्भीतास्तुरङ्गा विनिकृत्तयोक्त्राः[2] ।
पराङ् मुखः स्यन्दन एव जातः
सन्धानचातुर्य्यमिदं[3] वदामः ॥ ९९ ॥

सारथिः—किं ब्रवीत्येषा ?

चरन्ति वाजिनः स्वच्छं हंसः खेलति खे तव ।
रथपराङ्मुखो वीरः किं पृष्ठे न च वीदयसे ॥ १०० ॥

अर्जुनः—(विलोक्य)

स्यन्दनं सम्मुखीकृत्य वेगयुक्ततुरङ्गमम्[4] ।
हंसध्वजोऽयं[5] रोषेण किमाह धनुरामृशन् ॥ १०१ ॥

(नेपथ्ये)[6]

आस्तिष्ठ[7] बन्धकि वृथा वनिताविनाश—
पापातिभीरुमनसा[8] समुपेक्षितासि[9] ।
छिन्नं मदीयविशिखेन मुखं तवेदं
चुम्बन्तु जम्बुकगणाः प्रवणा क्षणेन ॥ १०२ ॥

---

1. ख. साधुन्त
2. ख भिता ००० योत्क्राः
3. ख. सन्धानं ०
4. ख. ० कृत्यं वग ०
5. ख. हंस ०
6 Not in the Ms.
7. ख. आतिष्ट
8. ख. पादातिभिरु ०
9. ख. समूपेक्षि—सि with space for one syllable in betwen क्षि & सि

अर्ज्जुनः—कथमेष रौद्रमप्यवगाहते ?

सारथिः—देव !

न जानन्ति रणे[1] वीरा वध्यावध्यविचारणाम् ।
दहत्यरण्ये दावाग्निरोषधीभिर्विषद्रुमान्[2] ॥ १०३ ॥

अर्ज्जुनः—(विलोक्य) साधु ।

अन्योन्यसंघट्टवशेन बाणाः[3]
समुत्थितैर्वह्निकणैः फलेभ्यः[4] ।
विप्लुष्टपक्षा निपतन्ति मध्ये
दावाग्निदग्धा[5] इव दन्दशूकाः ॥ १०४ ॥

सारथिः—(विलोक्य) देव !

अविश्रमश्रमक्रान्तचेतसोः[6] क्षणमेतयोः ।
सुलोचनासात्यकिभ्यां विश्राम इव दृश्यते[7] ॥ १०५ ॥

अर्ज्जुनः—सारथे[8] ! पश्य ।

पुङ्खानुपुङ्खा सुदृशा विमुक्ताः
पुङ्खेषु लग्ना विशिखाः फलाग्रैः ।
समुज्ज्वलाः पश्य विभान्ति पक्षैः
प्रसूनमाला इव वीरलक्ष्म्याः[9] ॥ १०६ ॥

---

1. ख. जनानन्तरेण
2. ख. ० रोषाधींश्च तृणद्रुमान्
3. ख. ० सङ्घ० ०० बाण
4. ख. कणैः पलेभ्यः
5. ख. हस्ता ०
6. ख. ० क्रान्ता ०
7. ख. दीप्यते
8. Not in the Ms.
9. ख. लक्ष्याः

(विलोक्य)

पश्चार्द्धचन्द्रेण शरेण तस्या—
श्चक्रध्वजः सात्यकिना विभिन्नः ।
जवेन गच्छन् गगने[1] विभाति
स्वर्भानुसंदष्ट[2]इवेन्दुबिम्बः ॥ १०७ ॥

सारथिः—देव ! पश्य पश्य—[3]

शरेण हरिणीदृशो विषमिते युगस्याञ्चले[4]
रथो भ्रमति सात्यकेश्चलकुलालचक्रोपमम् ।
विभिन्नहयबन्धनैर्विषमचक्रचक्रध्वजं[5]
चमच्चमरसञ्चयं त्रुटितकिङ्किणीकार्पणम्[6] ॥ १०८ ॥

अर्ज्जुनः—(विलोक्य)

उत्प्लुत्य वेगेन रथान्तरं वा
रथ्यान्तरं स्वीकुरुते यदैव ।
तदैव[7] संघट्टमुपैति कोऽपि[8]
विलासवत्या वृषकेतनोऽयम् ॥ १०९ ॥

(सश्लाघम्)

एकदा बद्ध एवास्या[9] दृश्यते खटकामुखः[10] ।
बाणा बाणासनादेते किमकस्माद्विनिर्गताः ? ॥ ११० ॥

---

1. ख. गमने
2. ख. स्वभानु ०
3. ख पश्यन्त
4. ख. युगसान्चले
5. ख विभिन्नंहयवन्धनं विषमचक्रध्वजं
6. ख. चमहंमगसंचयं तृणित ०
7. ख. यदैव
8. ख. कोपि
9. ख. एवास्य
10. A particular position of the hand while shooting an arrow is called खटकामुख

सारथिः—देव ! पश्य पश्य[1]—

उभयोः[2] प्रतिसन्धानैः पुरोयातुमनीश्वराः ।
मध्ये परस्परासङ्गाद्दोलायन्ते शिलीमुखाः[3] ॥ १११ ॥

अर्ज्जुनः (विलोक्य)

आलोलकुण्डलझलत्कृतगण्डमूल[4]–
मुत्कूलघर्मजलदन्तुरितालकान्तम्[5] ।
वेणीविवर्त्तवलितं[6] विषमेषुयुद्धे
वीरायितं वितनुते वनजायताक्षी[7] ॥ ११२ ॥

किं च,

मन्दहासेन रोषेण मुखमस्या[8] विराजते ।
कस्तूरीतिलकाङ्केन[9] राकासन्ध्यासुधांशुवत् ॥ ११३ ॥

सारथिः - पश्य पश्य[10]—

छिन्नो यदास्या मकरध्वजोऽयं[11]
सन्धानवेगाद्वृषकेतनेन[12] ।
त्रिधा करोत्यस्य तदैव[13] बाला
युगं युताश्वं[14] शरयोर्युगेन ॥ ११४ ॥

---

1. ख. पश्यन्त
2. ख. उभयो
3. ख. शिलामुखाः
4. ख. ० झनत्कृत ०
5. ख मुकूल ०
6. ख. विवत्त ०
7. ख. वनजायजाक्षी
8. ख. मुखमस्य
9. ख. ० तिलकार्द्धेन
10. ख. पश्यन्त
11. ख. यदास्यन्मकर ०
12. ख. ० वेगावृष ०
13. ख. करोत्यसतदैव
14. ख. युगश्वं

अर्ज्जुनः—(विलोक्य) साधु साधु[1] !

> उभयोः शरसन्धानैः क्रमोत्कर्षगुणोत्करैः ।
> उद्धं समितिवीरश्रोः सापानैरिव नीयते[2] ॥ ११५ ॥

(नेपथ्ये) अब्रह्मण्यमब्रह्मण्यम् ।

> महारथै स्त्रिय इति या उपेक्षिता
> निशाचरैः स्फुटमिव गर्ववर्त्तिताः ।
> अरुन्तुदैः शरनिकरैः[3] समन्ततो
> निरन्तरं सुभटकुलानि भिन्दते ॥ ११६ ॥

अर्ज्जुनः—(विलोक्य) कथमुन्मर्य्यादभयङ्करः सङ्करः सञ्जातः[4] ।

> परागैरथ च क्रोधैः शरैश्च कवलीकृतम्[5] ।
> दिवस्पृथिव्योरासीत्किं संमेलनकुतूहलम् ॥ ११७ ॥

(नेपथ्ये)

> गाङ्गेयव्यतिकरतोऽप्यसावसह्यः[6]
> संघट्टप्रशमितपञ्चबाणबाणः[7] ।
> प्रम्लोचाशरनिकरैः पराहतानां
> गाण्डीविन् भव शरणं रणे भटानाम् ॥ ११८ ॥

अर्ज्जुनः[8]— सारथे ! प्रेरय । इदमनायत्तदारुणं किमपि संवृत्तं[9] मे वरणम् ।

---

1. ख. साधुन्त
2. ख वीयते
3. ख आरुन्तुदैः शरनतरैः
4. ख. कथमुन्मर्य्या [द ?] भयङ्करः सङ्करप्रवृत्तिः
5. ख. ० क्रोधै राक्षशनवलीकृतः
6. ख. ० प्यामावसह्यः
7. ख. संघट ०
8. Not in the Ms.
9. ख. संवृत्त

सारथिः—यथाज्ञापयति देवः ।

(नेपथ्ये)

पर्वतेन समं द्रष्टुं[1] सङ्गरं रङ्गसङ्गरम् ।
नारदोऽयं समायाति मार्गं तत्र[2] विमानगः ॥ ११९ ॥

अर्जुनः—नमोऽस्मै भगवते । अनपकीर्त्तिमनोरमं विजयं नः प्रयच्छतु भवान् कमलसम्भवाङ्गजन्मा मुनिः । (इति निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति पर्वतेन सद्वितीयो नारदः)

नारदः—(निर्वर्ण्य) हे पर्वत ! पश्य[3] ।

तरन्निव किरीटिनः स्वबलरेणुवारांनिधिं[4]
प्रयाति वरवर्णिनीवरवरूथिनोसन्निधिम् ।
हयैः कृतमहारयैस्तुलितचन्द्रकान्तोच्चयै—
रयं पवननन्दनप्रथितकेतनः स्यन्दनः ॥ १२० ॥

पर्वतः—सखे केयं[5] ?

नवमौक्तिकोल्लसितलोलवेणिका[6]
कुचकुम्भसंयमितरत्नकञ्चुका ।
करवारिजातधृतसज्जकार्मुका[7]
रथिनी विभाति गिरिजेव बालिका ॥ १२१॥

---

1. ख. समुद्देष्टुं
2. ख. दत्त ०
3. ख. पश्यन्त
4. ख. drops स्व ०
5. केयं is not in the Ms.
6. ख. ० वेशिका
7. ख. ० सज्यकार्मुका

कनकारविन्दकृतकेतुसुन्दरं
चलनोल्लसच्चटुलचारुचामरम्[1] ।
हरिभिर्हरिन्मणिनिभैः[2] क्रमक्रमं
रथमुन्मुखं कलयते[3] किरीटिनः ॥ १२२ ॥

नारदः[4]—

प्रम्लोचा नाम पद्माक्षी स्त्रीराज्ये सत्यमीश्वरी ।
यातिशेते गुडाकेशं नर्मभिः शरकर्मभिः[5] ॥ १२३ ॥

तदवलोकनीयमस्ति[6] । द्रुतमासज्यताम्[7] । (इत्युभौ[8] आकाशे योगपट्टमासज्योपविशतः ।)

नारदः—(विलोक्य)

समुद्र इव गम्भीरं हृदयं सव्यसाचिनः ।
रसयोर्लभते सङ्ग[9] गङ्गायामुनयोरपि ॥ १२४ ॥

अस्या विलोक्य वदनं प्रथमं प्रबुद्ध—
पाथोजदर्पदलनं तलिनोदरायाः ।
पार्थः करे न कुरुते विशिखं बलान्
क्रुद्धो भवन्नपि मनाक् परिदेवितेन ॥ १२५ ॥

---

1. ख. ० चारू
2. ख. भरिभिर्हरिमणि ०
3. ख. कलयाते
4. Not in the Ms.
5. ख. गुड़ाकेश नर्मभः शरकर्मभः
6. ख. देवलोक ०
7. ख. द्रृढ़मा ०
8. ख. इत्यभौ
9. ख. सङ्ग

इय प्रम्लोचा—

एवं पश्य मृगाक्ष्या
भावस्निग्धं विलोचनं वदने ।
खेलयति शक्रस्य या
रोषारक्तं शरासनं त्वन्यत्[1] ॥ १२६ ॥

पर्वतः—किं ब्रवीत्यर्जुनः ?

(नेपथ्ये)

शरा मदीयाः सुभटोपभोग्याः[2]
कृशाङ्गि किं ते वनितासु योग्याः ?
वृथाग्रहं मुञ्च कुरु प्रसादं
पृथासुते माऽस्तु कलङ्कसङ्गः ॥ १२७ ॥

नारदः—किमियं ब्रवीति ?

शरादितश्चेत्प्रणयं भजस्व
जयोऽस्तु नोचेत्प्रधनं सहस्व[3] ।
गतिद्वयं मुञ्चसि चेन्महात्मन्[4]
परः कलङ्को भविता शशाङ्के ॥ १२८ ॥

नारदः—(अभिनन्द्य) समरदर्शनकण्डूयमानयो रसाय व्यञ्जनमुत्तरम्[5] ।

पर्वतः—(श्रवणमभिनीय) किं ब्रवीत्यर्जुनः ?

---

1. ख. शक्रश्वनो रोषारक्तं शरासनेत्वन्वं
2. ख. ० पभोग्यां
3. ख. जयोस्त कश्चेत्प्रधनं सहस्य
4. ख. महासन्
5. ख. वाञ्जन ०

(नेपथ्ये)

भो भो दिक्पालाः[1] ! संशृणुध्वम् ।

रामौ महान्तौ[2] वनितावधं तौ
कर्त्तुं च तर्त्तुं च परं समर्थौ ।
आर्यस्य[3] कार्यैकवशंवदोऽयं
तत्कर्त्तुमल्पोऽपि समुद्यतोऽस्मि ॥ १२६ ॥

नारदः – साधु । उचितमालपसि[4] कुलशीलयोः । (हर्षमभिनीय) कथं प्रवृत्त एव प्रम्लोचार्ज्जुनयोः ! तथा हि—

कोदण्डदण्डपरिवेशविशेषराजन्—
मार्त्तण्डमण्डलयुगोदयभावभाजः
उद्द्योतयन्ति गगनं विदलत्स्फुलिङ्गै[5]—
र्बाणाः परस्परविसर्पणजातसाणाः ॥ १३० ॥

(निर्वर्ण्य) स्वेदभेदगलद्रालकस्तूरीश्च श्रोलेखया[6] ।
चापे रूपेऽपि पद्माक्षी साम्परायेऽर्ज्जुनायते ॥ १३१ ॥

पर्वतः – एवमेव ।

कर्णोत्पलेन सुमुखी परिमार्ज्य[7] मन्द्रं
स्वेदोद्गमानुदयतो[8] मृदुले कपोले ।
पश्यार्ज्जुनेन सदयं विशिखान् विमुक्तान्
प्रत्यादिशत्यलसयोजितसायकेन[9] ॥ १३२ ॥

---

1. ख. दिक्पाला
2. ख. महाभौ
3. ख. आर्वसि
4. ख. ० साधुन्त । उचितमालापसि
5. ख. वदलस्फुलिङ्गे
6. ख. शुश्रीलेखया
7. ख. ० ज्जुनाये
8. ख. परिमार्जि
9. ख. स्वेदोद्गमादुदयतो
10. ख. ० संयोजितसात्यकेन

नारदः—(सकौतुकम्)

विराटनगरे पूर्वंदृष्टे चोत्तरगोग्रहे[1] ।
बृहन्नलापचारेण बालेयं प्रतिभाति मे ॥ १३३ ॥

पर्वतः –(साश्चर्यम्) सखे पश्य ।

उत्क्षेपितो रथस्तस्या विशिखैः कपिकेतनः ।
गन्धर्वनगराकारः पश्याकाशे विवर्त्तते[2] ॥ १३४ ॥

नारदः—पद्भ्यां रथमवष्टभ्य[3] किं ब्रवीत्यर्ज्जुनः ?

(नेपथ्ये)

लोकातिशायि यत्किञ्चित्कृत्वा पुंवत्प्रगल्भसे[4] ।
ममाविधानबाणानां जानीषे सुभ्रू वेदनाम् ॥ १३५ ॥

पर्वतः—सखे ! शृणु किमियं ब्रवीति ?

(नेपथ्ये सरोषहासम्)

सत्यं तदेव गाण्डीवं सत्यं त्वमसि सोऽर्ज्जुनः ।
येन त्वं विजयी संख्ये स ते नास्तीह सारथिः[5] ॥ १३६ ॥

नारदः—(श्रुत्वा) सम्यगाह । पर्वत ! पश्य ।

विचित्रपत्रोज्ज्वलजातरूपै—
र्गुणावदातैरिव पारिजातैः ।
गाण्डीविमुक्तैर्विशिखैः सुपङ्खै—
रस्या रथश्चैत्ररथत्वमेति ॥ १३७ ॥

---

1. ख. पूर्वं मतिष्ठच्चोर ०
2. ख. ख्रिवर्त्तिते
3. ख. रथमविष्टत् भू
4. ख. ० शायिनकं चिकृत्वपुवप्रगल्भसे
5. ख. सतेनास्ती सारथिः

नारदः—वर्द्धयति नयनसाफल्यदार्या कलहाङ्कुरः। अस्या कलहात्—

पार्थेन लघुहस्तेन च्छिन्ने हयनिबन्धने।
अश्वामिव महावेगादश्वमश्वोऽनुधावति॥ १३८॥

पर्वतः—सखे पश्य[1]। सत्वरमेषा मदनमेखलासमानीतरथमारुह्य[2]—

एणा[3]शोणितविलोचनोत्पला
स्वेददन्तुरितचूर्णकुन्तला[4]।
आननेन मसृणेन कुप्यता
भाविनी विजयते[5] रथोद्धता॥ १३९॥

नारदः—विभाति संक्रन्दननन्दनस्य
स्थिरीकृत[6]स्यन्दनवाजिराजिः।
मृगेक्षणामुक्तपृषत्कजालै—
र्जालैर्विबद्धेव कुरङ्गमाला[7]॥ १४०॥

पर्वतः—सखे पश्य। कथमर्ज्जुनोऽपि—

अर्द्धचन्द्रेण बाणेन तस्याः[8] कनकपङ्कजम्।
नूनमाकाशगङ्गायाः कमलैः कलहायते॥ १४१॥

(सानन्दम्) कथमोजायितमनया! पश्य[9]।

हिण्डमानमणिप्रोतगण्डमण्डलकुण्डला।
कुण्डलीकृतकोदण्डा चण्डा चण्डीव राजते॥ १४२॥

---

1. ख. पश्यन्त
2. ख. ० मद्यारुह्य
3. ख. त्वेष
4. ख. drops one ० द ०
5. ख. विषयते
6. ख. स्थिरिकृत्य
7. ख. ० विबोद्धेव कुरङ्गमालां
8. ख. चसाः
9. ख. पश्यन्त

(सभयम्) किमेतत ?

प्रथमोदितभानुमण्डलाभं वदनं बन्धुरकुण्डलं वहन्ती ।
सहस्रशाखं विशिखं गाढमुखं विमोक्तुमीष्टे ॥ १४३ ॥

नारदः—(विलोक्य) प्रमादः !

एषा हि वैष्णवीमूर्त्ती राजते[1] ब्रह्मचारिणी ।
सन्धत्ते वैष्णवं शस्त्रं न जाने किं भविष्यति ॥ १४४ ॥

पर्वतः—(सत्रासम्) पश्य[2] सन्धत्ते—

सन्धत्तेऽसौ कङ्कपत्रं किरीटी
तेजोरूपं निर्गतोल्कासहस्रम् ।
पश्योत्तुङ्गैर्विस्फुलिङ्गैः समिन्धे
तीव्रज्वालं हन्त दिक्चक्रबालम् ॥ १४५ ॥

नारदः— रूपितेयं धनुर्विद्या मूर्त्तिमान् विजयो जयः ।
वैष्णवास्त्रं समुत्क्षिप्तमुभाभ्यां[3] किं भविष्यति ॥ १४६ ॥

पर्वतः—(सभयम्)

उद्दामपावके ज्वाला भासयन्ति हि दिङ्मुखम् । [4]
उभयोरस्त्रसङ्घर्षाज्ज्वलतीव जगत्त्रयम् ॥ १४७ ॥

(इत्युभौ धूमोत्पातविलोचनौ स्थितौ । आकाशे)

---

1. ख॰ राजन्म
2. ख॰ पश्यन्त
3. ख॰ समुत्क्षिप्तशुभाभ्यां
4. ख॰ ० भलविद्गति ०

नारायणस्त्वमसि देव नरस्त्वमेव
शक्तिस्त्वदैव सहजावति काचिदेषा[1] ।
अस्त्रद्वयं च तव दिव्यमहो विवर्त्तं
तत्पाहि[2] पाहि जगदीश्वर विश्वमार्त्तिम्[3] ॥ १४८ ॥

(अन्तरे शङ्खध्वनिः ।)

नारदः—(सहर्षमाकर्ण्य)[4]

पार्थप्रम्लोचयोरद्य पाणिग्रहणमङ्गले ।
पाञ्चजन्य उज्जिहीते[5] प्रसन्नमधुरस्वनम्[6] ॥ १४९ ॥

फाल्गुनः[7]—(सानन्दगद्गदम्)

विनताखिलसिद्धिदो विभु—
र्विनतानन्दनपृष्ठमध्यगः ।
भुजदण्डलसत्सुदर्शनं[8]
वपुराविष्कुरुते सुदर्शनम् ॥ १५० ॥

पर्वतः – (साश्चर्य्यम्) पश्य[9] !

इदं शरयुगात्तेजश्चक्रे लीनं मधुद्विषः ।
प्रम्लोचा चार्ज्जुनश्चास्य[10] सेवेते चरणाम्बुजम् ॥ १५१ ॥

नारदः—(विलोक्य)

अलंकृतं पुरस्कृत्य तुरगं कमलेक्षणाः ।
प्रवीराश्च तथा मुक्त्या[11] भजन्ते पुरुषोत्तमम् ॥ १५२ ॥

---

1. ख. सहजवति काचित्रेषा
2. ख. स्तयाहि
3. ख. ० मार्त्तम्
4. ख. ० माकर्ण
5. ख. सोज्जहीते
6. ख. ० स्वनः
7. ख. फाल्गुनौ
8. ख. लस्मदर्शनं
9. ख. पश्यन्न
10. ख. चार्ज्जुनौ चास्य
11. ख. प्रविश्चरतपधान्मुक्त्या

तदयमागत एव भगवान ।

धनुर्द्धरैर्महावीरैरेकतः सेवितो विभुः ।
अन्यतः सायुधस्त्रीभी[1] रसयोरयमीश्वरः ।। १५३ ।।

तदहमस्य[2] पार्श्वपरिपालको भवामि ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो वासुदेवः)

वासुदेवः –(सहासम्) निवेदितोऽयमर्थः प्रायो नारदेन ।

(नारदः—अवतरणमभिनीयाग्रतः स्थितः । सर्वे नारदमभिवाद्य यथोचितमुपविशन्ति ।)

नारदः— रसेन येन देवाद्य निर्वाणो वीरपावकः ।
एतयोर्ब्रह्मचर्य्याग्निं स एव गमयिष्यति ।। १५४ ।।

वासुदेवः – अथकिम् ।

अस्या[3] वीरायतैरेव विजयस्य पराजयः ।
सुरासुररणारम्भगम्भीरभुजशालिनः ।। १५५ ।।

(प्रम्लोचा[4] सलज्जमधोमुखी तिष्ठति)

अर्ज्जुनः—कथं भगवानपि परिहासविलासैः कलहकुतूहलमेनमुत्कूलयति ?

---

1. ख. ० स्त्रीभि ०
2. ख. देहमस्य
3. Not in the Ms.
4. ख. प्रेम्णा

नारदः—(सहासम्)

निर्व्याजवीरकलहे भवतोरिदानीं
माध्यस्थमाचरितमेव मयामुनापि ।
शृङ्गारसारकलहेऽपि सरोरुहाक्ष्या:
पार्थ त्वया मुनिरसौ विभुरेष मृग्य: ॥ १५६ ॥

अर्ज्जुनः— (सलज्जमास्ते)

वासुदेवः— (स्वकण्ठात्पारिजातमालामुभयोः कण्ठे दत्त्वा) —

संरक्षितो ययुरयं भवता किरीटिन्
सिद्धाध्वरश्च जनितो भुवि धर्मराजः ।
अस्यां करोऽपि कलितः कमलेक्षणायां
नीतं कुलं च शशिनः परमां प्रतिष्ठाम् ॥ १५७ ॥

अर्ज्जुनः— त्वदीयचरणाम्भोजसेवाहेवाकशालिनाम् ।
अल्पानामपि लोकेऽस्मिन् किमसाध्यं दयानिधे ॥ १५८ ॥

वासुदेवः—तथापीममस्तु—

विजिताखिललोक[1] सव्यसाचिन्
यजतां धर्मसुतः सुखं समृद्धिम्[2] ।
भजतां च भवानत्र समानुरागा[3]—
दनया किञ्चन चेतसः प्रमोदम् ॥ १५९ ॥

अर्ज्जुनः—यथाज्ञापयति भवान् महानुभावः किङ्करेषु वासुदेवः । तदितो यथोचितप्रदेशमवतरामः[4] । (इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

---

1. ख. निर्जिता ०
2. ख. यजतीं ० ० सुखसमृद्धिः
3. ख. भजितो च भवान् मानुरागा
4. ख. ० मृवतभावः

(नेपथ्ये भरतवाक्यम्)

अष्टौ हाटकचामराणि कनकच्छत्रं[1] डमड्डिण्डिमं
यो लब्धः प्रथितप्रतापविभवश्रीरुद्रदेवेश्वरात् ।
श्रीजीवः कविडिण्डिमो नृपगुरुर्नानाकलाचञ्चुर—
स्तस्योत्साहवतीति रूपकमिदं सभ्यैः सदा सेव्यताम् ॥ १६० ॥

इति श्रीमत्कविराजराजगुरुत्रिलोचनाचार्यतनयश्रीरत्नावतीनन्दन-
श्रीमन्महामहोपाध्याय-श्रीमद्भगवद्वासुदेव-भक्तिप्रस्थान-
प्रणयनपरमाचार्यकविडिण्डिमवाहिनीपति-
राजगुरु-विरचितमुत्साहवती नाम
रूपकं सम्पूर्णम्[2]

---

1. ख. ० छत्रं
2. ख. ० विरचित उत्साहवती नाम रूपकं सम्पूर्णं । समाप्तेयं नाटिका ।

श्लोकानुक्रमणी

श्लोकः	क्रमसंख्या । पुटम्
अनादरकृतासङ्गः	७८ । २० (क)
अन्योन्यशस्त्र०	८० । २०(ख)
अन्योन्यसंघट्टमवाप्य	९० । २३
अन्योन्यसंघट्टवशेन	१०४ । २६
अपि भाग्यमीदृशं	२४ । ७
अबलानामिदं	८३ । २१
अमृताहरणे	९७ । २४
अयं स वीरः	६३ । १६
अर्ज्जुनं बाजिनं	६२ । १६
अर्द्धचन्द्रेण	१४१ । ३५
अलंकृत्य पुरस्कृत्य	१५२ । ३७
अविश्रमश्रम०	१०५ । २६
अष्टौ हाटकचामराणि	५,१६० । २,४०
अस्मिन् वसन्तसमये	४ । २
अस्या विलोक्य	१२५ । ३१
अस्या वीरायतै०	१२५ । ३८
अस्याश्चापेन	५२ । १४
आजन्मब्रह्म ०	१२ । ४
आमुक्तमुक्ताहारेषु	४४ । १२
आयान्तमाकर्ण्य	११ । ४
आरज्यद्विषम०	५५ । १५
आलोलकुण्डल०	११२ । २८
आस्तिष्ठ बन्धकि	१०२ । २५
इक्षुचाप०	८६ । २२
इदं शरयुगात्तेज०	१५१ । ३७
उत्क्षिप्तहस्तै ०	७९ । २०(ख)
उत्क्षेपितो रथस्तस्या	१३४ । ३४
उत्प्लुत्य वेगेन	१०६ । २७
उद्दामपावके	१४७ । ३६
उभयोः प्रतिसन्धानैः	१११ । २८
उभयोः शरसन्धानैः	११५ । २९
एकदा बद्ध	११० । २७
एकेन चापेन	९९ । २५
एणशोणित ०	१३९ । ३५
एतदर्थं प्रवीराणां	४८ । १३
एतां धनुर्गुणैः	६१ । १६
एतासां विषकन्यानां	३१ । ९
एतासां स्वामिनी	२९ । ९
एनां प्रणयकोपेषु	३५ । १०
एवं पश्य मृगाक्षया	१२९ । ३२

श्लोकः	क्रमसंख्या । पुटम्
एष केशर०	१३ । ४
एषाग्रतः कठिन ०	३२ । ९
एषाहि वैष्णवी	१४४ । ३६
कनकनिकषरेखा	१ । १
कनकारविन्दकृत०	१२२ । ३१
कनकारविन्दशुभ०	६८ । १८
कर्णोत्पलेन सुमुखी	१३२ । ३३
कामाहवे समुचिता	२० । ६
किरीटिन०	१५ । ५
किं वीरेण रसेन	२१ । ७
कुरुकर्णधार०	४९ । १३
कुरुवीरवारण०	५७ । १५
केयं शक्तिमती	७१ । १९
कोदण्डदण्ड०	१३० । ३३
खण्डिता पञ्चबाणस्य	९१ । २३
गवां द्विजानां	४७ । १३
गाङ्गेयव्यतिकर०	११८ । २९
घोटकब्रह्मचर्यं	४१ । ११
चन्दन्ति	१६ । ५
चरन्ति वाजिनः	१०० । २५
छिन्नो यदास्या	११४ । २८
छिन्नौ भटाभ्यां	९८ । २४
जीवदेवकवेर्वाणी	६ । २
तत्र वा सरसि	९६ । २४
तरन्निव किरीटिनः	१२० । ३०
ताडकेवास्तु	५१ । १४
तुरगः प्रमदाभि०	२५ । ८
त्वदीयचरणाम्भोज०	१५८ । ३९
त्वामस्त्रमासाद्य	१७ । ६
देवव्रतप्रमुख०	५६ । १५
द्वाविमावर्ज्जुनौ	१४ । ५
धनञ्जयः काम०	४६ । १३
धनुर्द्धरैर्महावीरै०	१५३ । ३८
धर्मात्मजस्य	३३ । १०
न जानन्ति रणे	१०३ । २६
न मन्तव्या शीतलेति	३७ । ११
नवमौक्तिकोल्लसित	१२१ । ३०
नारायणस्त्वमसि	१४८ । ३७
नारीकञ्चुक ०	९५ । २४
निर्व्याजवीरकलहे	१५९ । ३९
पञ्चबाणस्य	२२ । ७
पर्वतेन समं द्रष्टुं	११९ । ३०
परागैरथ च	११७ । २९
परन्तपधनञ्जयो	३४ । १०
पश्चार्द्धचन्द्रेण	१०७ । २७
पार्थ एव परं	१८ । ६
पार्थप्रभञ्जनयोरद्य	१४९ । ३७
पार्थेन लघुहस्तेन	१३८ । ३५
पुङ्खानुपुङ्खा	१०६ । २६
पूरयन्ती रणारम्भे	७३ । २०
प्रथमोदितभानु ०	१४३ । ३६
प्रद्युम्न	९३ । २३

श्लोकः	क्रमसंख्या । पुटम्	श्लोकः	क्रमसंख्या । पुटम्
प्रम्लोचा नाम	१२३ । ३१	रूपितेयं धनुर्विद्या	१४६ । ३६
प्रसङ्गे पङ्कजाक्षीणां	७७ । २० (क)	लवणोदतीर०	३ । १
फलकावगुण्ठित ०	७६ । २०(क)	लाघवादुपरि	६२ । २३
बहुदेशागतश्रान्तैः	३६ । १०	लोकातिशायि	१३५ । ३४
भाविनीं पश्चतां	६४ । २४	विचित्रपत्रोज्ज्वला०	१३७ । ३४
भुजयोरपकीर्त्ति०	५३ । १४	विजितास्खिललोक०	२५६ । ३६
भूरिश्रवो०	५० । १४	विद्रवन्ति रणे	८२ । २१
भ्रूवल्लरी ०	२३ । ७	विनताखिलसिद्धिदो	१५० । ७
मत्कङ्कणक्वणन०	१० । ४	विभाति संक्रन्दन ०	१४० । ३५
मन्दहासेन रोषेण	११३ । २८	विराटनगरे	१३३ । ३४
महारथैः स्त्रिय इति	११६ । २६	विषमेषुरणोद्योगे	४५ । १३
महारयप्रचय ०	८५ । २१	वीराः समरगम्भीरा	४२ । १२
महिला अहिलाः	२६ । ८	व्यूहेऽस्मिन्	६७ । १८
माया वाऽस्तु	६६ । १८	शरधारा	८१ । २०(ख)
मीनध्वजेन	१६ । ६	शरादितश्चेत्	१२८ । ३२
मुक्तचापाः कथं	८४ । २१	शरा मदीयाः	१२७ । ३२
मुखे दधाना	७२ । १६	शरासनं रत्नमयं	६४ । १६
मुच्यतां किं विवादेन	३८ । ११	शरेण हरिणीदृशो	१०८ । २७
मृगयारसिकं	२ । १	शरैरलं	३० । ६
यः कर्णः कुरुपति ०	४३ । १२	संरक्षितं विषम०	७ । ३
यदि नाभेद्यकवचं	३६ । ११	संरक्षितं ययुरयं	१५७ । ३६
यद्याक्रान्त ०	५४ । १४	सत्यं तदेव गाण्डीवं	१३६ । ३४
यशो गृहीत०	६० । १६	सन्धत्तेऽसौ	१४५ । ३६
यस्या यस्या	२८ । ६	समुद्र इव गम्भीरं	१२४ । ३१
रसेन येन	१५४ । ३८	सव्यापसव्य ०	७४ । २०
राजते वाजिराजोऽयं	६ । ३	सरोजव्यूहाग्रे	७० । १६
रामौ महान्तौ	१२६ । ३३	सारथिं कनक ०	५६ । १५

श्लोकः	क्रमसंख्या । पुटम्	श्लोकः	क्रमसंख्या । पुटम्
सिञ्जानमञ्जीर०	६१ । १७	स्यन्दनं सम्मुखीकृत्य	१०१ । २५
सिञ्जानमञ्जु०	८ । ३	स्वनितम्ब ०	८७ । २२
सुश्रोणयः श्रुति०	७५ । २०	स्वेदभेदगलद्राल ०	१३१ । ३३
स्त्रीणां राज्यमिदं	२७ । ८	हतं यत्कौरवं	५८ । १५
स्त्रीनपुंसकं	४० । ११	हराग्निना	८८ । २२
स्त्रैणं संवर्म ०	८६ । २२	हसद्भिरिन्दुं	६६ । १७
		हिण्डमानमणि०	१४२ । ३५